DG

DANIIL GRANIN

KAKS LUGU

«LOOMINGU» RAAMATUKOGU
1972
15

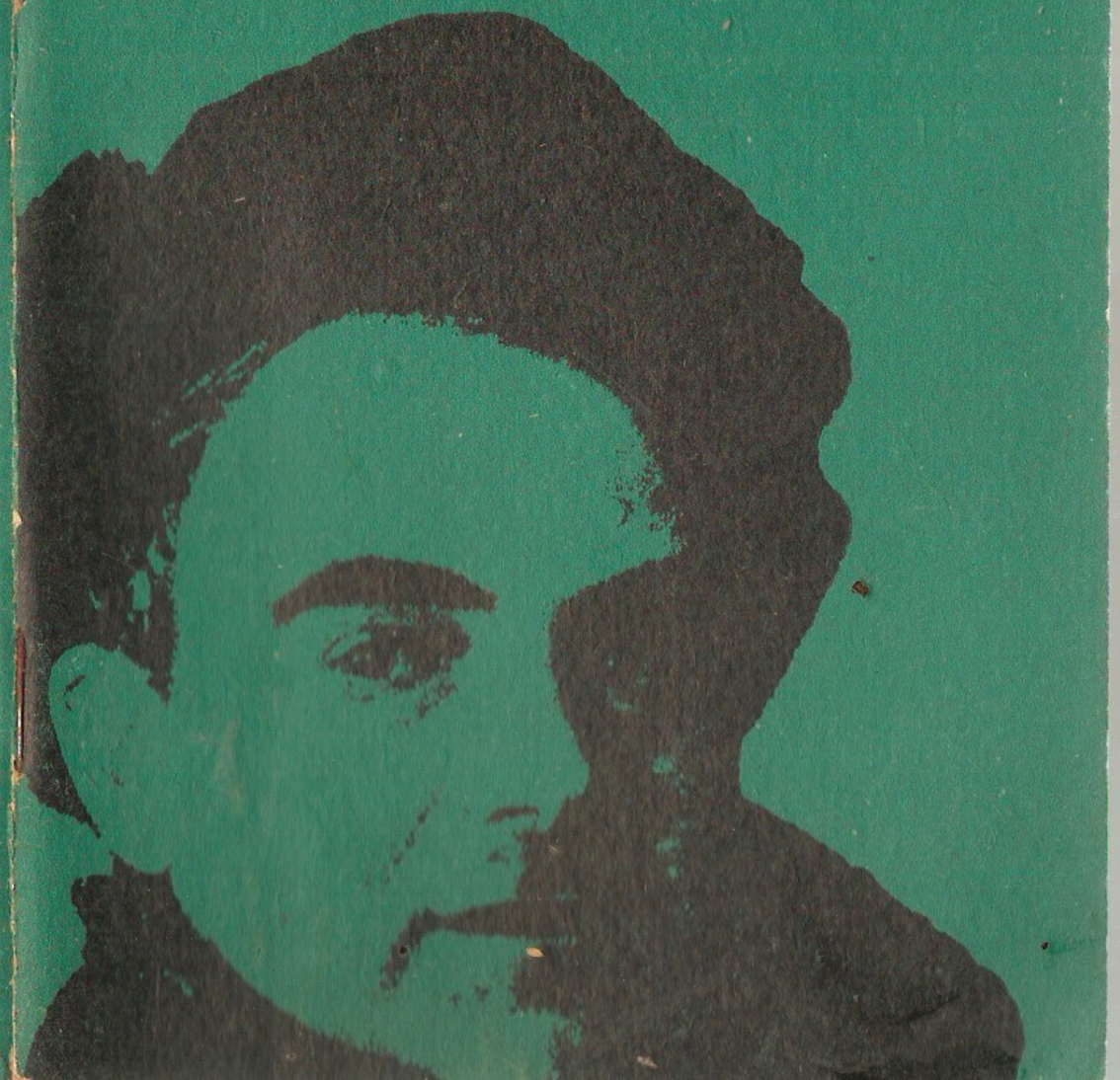

«LOOMINGU»
RAAMATUKOGU
1972

15

DANIIL GRANIN

KAKS LUGU

Vene keelest tõlkinud
Henn-Kaarel Hellat ja Andres Jaaksoo

Kirjastus
«PERIOODIKA»
Tallinn

V 2
G 66

Originaalide pealkirjad:

ПОВЕСТЬ ОБ ОДНОМ УЧЕНОМ И ОДНОМ ИМПЕРАТОРЕ
(«Дружба народов» № 1, 1971)
МЕСТО ДЛЯ ПАМЯТНИКА
(kogust «Кто-то должен», повести и рассказы, «Советский писатель» Ленинградское отделение, 1970.)

DANIIL GRANINI

loomingust on eestindatud romaanid «Otsijad» (kirjut. 1954), «Pärast pulmi» (1958) ja «Ründan äikest» (1962). Et valikusse on sattunud kirjaniku jaoks juhuslik ja mitte kuigi õnnestunud «Pärast pulmi», siis kipub meie lugejal Graninist kujunema mulje kui küllalt heitlikult teemavaldkondi vahetavast kirjanikust.

Tegelikult on 54-aastane (sündinud 1. jaanuaril 1918) Leningradi kirjanik suure järjekindluse ja põhjalikkusega ellu viimas oma kirjanduslikke taotlusi. Leningradi Polütehnilise Instituudi diplom (1940. aastal), millele pärast Suurt Isamaasõda lisandusid tööaastad insenerina ja paar uurimisinstituudi seinte vahel veedetud aastat, andis arenguimpulsi tugevale ja nõukogude kirjanduses ainulaadsele kirjanikuisiksusele. Daniil Granin on moodsa teadlaseromaani looja, viljeleja ja arendaja.

Granini süvenemisvõime on lakkamatult viimistlenud tema kirjanduslikke taotlusi. Alustanud kahe maailmasuhtumise õige pinnalisest ilukirjanduslikust analüüsist (1949. aastal pikemas jutustuses «Insener Korsakovi võit», teise pealkirjaga «Vaidlus üle ookeani»), jõudis ta peagi nõukogude teadlastepere olemuslike teaduse-eetiliste konfliktide üle juurdlemiseni (kõige markantsemalt romaanis «Ründan äikest»). Edasi saab Graninist peamiselt teaduse ajaloo ja filosoofia eetilis-sotsiaalsete kollisioonide analüüsija, teaduse ja üldkultuuriliste probleemide seostaja, teaduse, kultuuri ja tsivilisatsiooni käekäigu prognoosija. Tema kirjutistes taandub ilukirjanduslik süžee tagaplaanile või jääb kandma popularisaatorlikke, huvi tekitamise funktsioone. See kõik toob kaasa ka uued eelisžanrid: dokumentaalsele alusele rajatud esseistika, ulmenovelli või -jutustuse ja koguni filosoofilise reisikirja. Nimelt seda kirjaniku taset esitavadki kaks nende kaante vahel ilmuvat lugu.

H.-K. H.

LUGU ÜHEST TEADLASEST JA ÜHEST KEISRIST

I

Arago nimi oli mul koolipäevist meelde jäänud. Okkaline rauapuru võpatas ja tõmbus juhtme ümber turri... Solenoidis olev osuti magnetiseerus... Ilusad, mustkunstniku triki taolised eksperimendid, kõigis õpikuis kirjeldatud näitlikustavad katsed, milles polnud aga avastuse lõhnagi.

Foucault' pendel, Torricelli tühik, Ampère'i reegel, Biot-Savart'i seadus, Joule-Lenzi seadus, Geigeri loendur... nimed nagu lipikud, mis iseseisvalt midagi ei tähenda. Aragogi jäi rauapuru ja magnetnõela külge kinnistatuks, kuni mulle kätte sattus tema kolmeköiteline teos «Kuulsate astronoomide, füüsikute ja geomeetrite elulood».

Viiteid sellele teosele olin ma kohanud kõiksugustes teaduse ajaloo kohta käivates kirjutistes.

Seda kasutasid sageli ajaloolased. Raamat oli kirjutatud enam kui saja aasta eest ja oli kummaline, miks selle vastu ikka veel huvi tunti. Seda tsiteerisid peaaegu kõik, küll jutumärke kasutades, küll ilma. Kui teose väärtuse üle saab otsustada talle viitamise põhjal, siis kuulus Arago raamatule teaduse ajaloos küll üks esikohti.

Saladus seisnes aga selles, et raamat oli ise algallikas. Lõviosa sellest moodustasid Arago mälestused oma kaasaegseist.

Need olid tema õpetajad — Laplace, Poisson, Gaspard Monge.

Tema sõbrad — Fourier, Ampère, Fresnel, Malus, Humboldt.

Ta oli töötanud koos Thomas Youngi, Biot' ja Petit'ga.

Ta tundis Lagrange'i, Delambre'it, Daltonit, Cuvier'd ja Herschelit.

Aga ma leidsin «Elulugudest» peale faktidegi huviärataivat.

Suurte teadlaste kirjutatud raamatuis on alati midagi

erilist. Aleksei Krõlovi, Charles Darwini ja Norbert Wieneri autobiograafiad või Ostwaldi, Šklovski, Vavilovi, Kapitsa ja Bernali teaduseraamatud erinevad igasugustest muudest memuaaridest ja populaarteaduslikest teostest eeskätt oma vabaduse poolest. Niisugust vabadust tajusin ma ka Arago juures. Eelkäijate tööd on tema jaoks see elav pinnas, kust võrsusid tema enda uurimused. Ta suudab iseseisvalt oma suurte sõprade üle otsustada ega pruugi üheltki autoriteedilt tuge otsida. Seejuures on tal aeg-ajalt korda läinud lahendada kõige raskem, puhtkirjanduslik ülesanne — teadusliku iseloomustuse seostamine teadlase kui inimese iseloomuga. On õnnestunud näidata, kuidas argielumentaliteet ja kalduvused süüvivad mõtlemissüsteemi ja ilmnevad töötulemustes.

Hiilgava eksperimenteerijana teadis Arago, kui riskantne on alahinnata «pisiasju». Ta kirjeldas, nagu paistab, üldtuntud ja seepärast tollal vaevu silmatorkavaid olustikudetaile ning tavasid; saja aasta pärast osutusid need «pisiasjad» aga väärisasjuks. Ja tal oli õigus — kust teame meie, missugused jooned meie elus järgmise sajandi inimesi hämmastavad?

Tema esitusviis avaldas sellist mõju, mida ma söandaksin nimetada (suutmata midagi paremat välja mõelda) autoefektiks.

Arago kirjutas teistest, ta jälgis innuga ja pani ka lugeja jälgima nende inimeste juurdleva mõtte pöörakuid ja saatuse keerdkäike Suure Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni sõdade keerises; asjatundja elegantsiga lahkas ta eri mõtlemisviise — see kõik oli põnev, ühtlasi aga tekkis hoopis ettenägematu huvi . . . autori enda vastu.

Kusagil tegelaskujude taga võis nagu läbi kulissidetaguse sosina või nagu läbi mahakriipsutuste käsikirjas aimata autori isiksust. Ja mis kõige huvitavam — võis aimata vastu tema enda tahtmist; ta püüdis end kõigiti varjata, ja tõusis just tänu neile mahavaikimistele ja ütlematajätmistele ilmekalt esile.

Kohati pääses ta hääl nagu kütkest ja kiretu toon muutus ägedaks, aga ta ise ei märganud seda, nii armunud oli ta oma kangelastesse. Ja igaüht armastas ta isemoodi — kust küll võttis ta selle jõu neid väsimata imetleda, nende edusammude üle uhkust tunda ja inimlike nõrkuste pärast kannatada? Igaüks oli kordumatu, igaüht «. . . võib küll välja vahetada, kuid ei saa asendada».

Ampère'i eluloos jättis ta kogu au Ampère'ile, peaaegu nimetamata omaenda eksperimente, millele Ampère oma teooria rajas.

Ta kirjutas Malusist, hoidudes vihjamast, et Malusi uurimistööd jätkates avastas nimelt tema, Arago, kromaatilise polarisatsiooni.

Fresnelist rääkides ei tõstnud ta mingil moel esile oma katseid, mis Fresneli teooriat kinnitasid. Võimatu on Fresneli eluloost välja lugeda, et see oli Arago, kes sõnastas koos Fresneliga polariseeritud kiirte interferentsi seadused. Ainult äärmise vajaduse korral teatas ta vastu tahtmist enda kohta ähmaselt: «üks akadeemia liige», «üks tema sõber».

Sellist enesesalgavust ei kohta teadusealal mitte just sageli.

On teada, et vaidlustes valguse olemuse ja elektromagnetismi üle oli ta hoopis teistel seisukohtadel kui Poisson, Biot, Fourier või Gay-Lussac, aga ta ei lubanud endale kusagil ühtegi torget. Vahepealsed aastad olid kinnitanud, et õigus oli Aragol, tal oleks põhjust olnud võidurõõmutseda, aga ta ei tee seda. Ta on vaid tunnistaja, kroonik. Ainus asi, mida ta ei varja, on kiindumus oma ametivendadesse. Iial ei ütleks, et tema enda teened teadusele pole põrmugi väiksemad, vaid on kohati suuremadki kui nendel, kellest ta sellise austuse ja vaimustusega kirjutab.

Vahetevahel aga pillas ta siiski kogemata mõne lause — mitte küll enda kohta, vaid selle kohta, mis teda vaevas.

«Kas siis teadlastena võimekad inimesed muutuvad tõesti ükskõikseks kõige selle vastu, mida teised peavad õnneks või hädaks, nii et muutused poliitikas ja moraalis jätavad neid täiesti külmaks?»

Ka mina võiksin selle küsimuse paljudele tuttavatele füüsikutele esitada.

Aga äkki vaevas see küsimus teda selle tõttu, et ta ise pidi sellele vastama?

Tähendab, tema elus oli olnud sündmusi, kus tuli valida . . .

«Inimmõistuse ajaloo huvides oleks kasulik näidata,» kirjutab ta, «et oma erialal geniaalsed inimesed võivad igapäevases elus täiesti keskpärased olla».

Kolmanda köite lõppu on lisatud tema autobiograafia, õigemini küll lühimärkused tema noorpõlve kohta. Ise-

endast ei jõudnud ta enam kirjutada. Ja sellest on kahju, sest tema elulugu on tavatu.

Kes teab, millal ja tänu kellele on tekkinud kujutlus teadlasest kui eluvõõrast inimesest, oma mõistetamatusse teadusse mattunud erakust. Sada või koguni kakssada aastat on kõiksugu romaanidest, jutustustest ja näidenditest läbi käinud kühmus, pika habemega veidrik, hajameelne, kohmakas ja naiivne, loitsimas keset raamatuid, käsikirju ja instrumente. Muidugi järgib ta fanaatiliselt oma ideed, kannatab, vaevleb ja otsib, aga väliselt ei tähista tema saatust ükski meeldejääv sündmus ja selles pole mingeid seiklusi ega ohte...

Muidugi, seesuguseid teadlasi on olnud üsna palju. Meenutagem näiteks Faraday, Pavlovi, Newtoni, Euleri, Fourier' ja Einsteini elulugu. Aga selgub, et sugugi vähem pole olnud teisi suuri teadlasi, kelle elu on tulvil seiklusi, ohte ja kangelastegusid. Lomonossov, Franklin, Galois, Carnot, Joliot-Curie ja Kurtšatov — seda nimistut saab jätkata ja leida sealt sõjakangelasi, revolutsionääre, poliitikuid, diplomaate ning maailmarändureid. Ükski neist polnud loomu poolest seikleja. Nad sattusid vastavasse situatsiooni, ja laboratooriumide ning vaiksete kabinettide asukad ilmutasid mehisust, leidlikkust ja vastupidavust. Ja mis kõige tähtsam — oskasid kõigist metamorfoosidest hoolimata teadlaseks jääda.

II

Algul ma tahtsin kirjutada jutustuse «keskmisele koolieale», meeltülendava loo neist uskumatuist seiklusist, mis noor François Arago Hispaanias ja Aafrikas läbi elas...

Seda oli lõbus ja kerge kirjutada, ning väga võimalik, et ma loobusin sellest ilmaaegu. Sündmusi oli palju, neist oleks piisanud tüseda seiklusromaani tarbeks selle vana, kuid aegumatu kirjandusliigi parimates traditsioonides. Aga sellest oleks võinud ka ulja löökfilmi teha: näitlejad mängivad erepunastes vestides, vehklevad mõõkadega, tulistavad pika rauaga püstolitest... Seal oleks olnud ümberriietumisi, põgenemisi, orjapõlve ja mereröövleid. Peakangelaseks elegantne noor prantslane, pisut d'Artagnan, pisut nutikas Odysseus, kergesti armuv, kõrk, uudishimulik ja tuulepäine. Juhtugu mis tahes, ta tuleb

ka kõige meeleheitlikumast olukorrast puhtalt välja. Sellest oleks saanud väga toreda ja lõbusa filmi, seda enam, et lugu lõpeb nii õnnelikult kui vähegi võimalik. Ja pole mingit vajadust tõestada, et see kõik on tõde, et kõik nii sündiski. Mitte kellelgi ei tule pähe fakte kontrollima hakata. Keda see huvitab, kas Alexandre Dumas ikka pidas «Kolmes musketäris» ajaloolisest tõest kinni või mitte. Õigesti tegi, kui ei pidanud.

«Dominique François Arago seiklused» — ma lavastasin mõttes selle filmi ja demonstreerisin seda iseendale. Näitlejad mängisid oivaliselt, ainult et kõik kangelannad olid nende naiste moodi, keda ma olin armastanud. Peategelane aga oli nagu minu sõber, võrkpallitreener. Ta ei meenutanud millegagi teaduslikku töötajat, ammugi siis veel suurt teadlast. Kahurid kõmisesid, purjed plagisesid, lõvid möirgasid, ja ei mingit teadust... Ilmus Napoleon, silmapilguks, nagu mõõgasähvatus, ent tema juuresolekut oli pidevalt tunda. Nende teed ristusid kangekaelselt. Napoleon ja Arago. Üleliia visalt — Arago ja Napoleon —, ja äkki tajusin ma midagi seiklusromaani süžeest enamat. Selles oli ohtlikku võrdlemisrõõmu. Sündmused paigaldusid selgelt, peaaegu sümmeetriliselt, midagi polnud tarvis välja mõelda. Jäi üle vaid tõigad kooskõlla viia, tabada ära nende varjatud joonis, ühendada tähed tähtkujuks, nii nagu seda kunagi tegid astronoomid.

Kõige õigem on alustada Arago astumisest Polütehnilisse Kooli. Ta oli kuueteistkümneaastane. Ta tuli Toulouse'i eksameid sooritama, unistades sõjamehekarjäärist. Oli 1802. aasta. Just äsja oli sõlmitud Amiens'i rahu ja sõjakangelasest Bonaparte'ist oli saanud rahukangelane. Tema kuulsus peibutas, see paistis nii kättesaadav olevat...

Arago oli studeerinud peamiselt muusikat, vehklemist ja tantsimist. Millegipärast oldi tema väikeses Perpignanis veendumusel, et ohvitser peab just nimelt neid asju tundma. Peale selle oli ta õppinud matemaatikat. Matemaatika ilmus tema ellu juhuslikult ja nakatas teda nagu mingi tõbi. Ta puuris iseseisvalt läbi Euleri, Lagrange'i, Laplace'i. Aga tal ei olnud mõtteski matemaatikuks hakata, talle lihtsalt meeldis m õ i s t a.

Eksamid olid rängad. Enne teda vastas ta sõber ja kukkus läbi; pole siis ime, et eksamineerija Monge Aragod hoiatas:

«Kui te niisamuti vastate, siis pole mul mõtet teid küsima hakatagi.»

«Mu sõber teab paremini, kui ta vastas,» vaidles Arago vastu. «Muidugi, võib-olla ei rahulda ka mina teid, kuid ma loodan temast õnnelikum olla.»

«No teate, need, kes õppimata eksamile tulevad, õigustavad ennast alati ärevusega,» vastas Monge, keda selle Perpignanist pärit provintslase enesekindlus hakkas juba vihastama. «Nii et parem ärge proovigegi, et mitte häbisse jääda.»

Arago vastas ninakalt:

«See on suurem häbi, et te minus kahtlete. Küsige, see on teie amet!»

«Tohoh, noorsand, te olete endast õige heal arvamisel. Aga olgu peale, kohe näeme, kas teil on selleks õigust.»

Monge alustas geomeetriast. Arago vastas. Siis järgnes algebra. Arago tundis Lagrange'i töid nagu oma viit sõrme. Aplombiga esitas ta ühe variandi teise järel, tema vastus kestis terve tunni. Monge leebus. See hoopleja nooruk äratas temas huvi ja ta otsustas teda uudishimu pärast ka veel väljaspool programmi küsida. Arago oli tahvli juures üle kahe tunni. Monge oli vaimustatud, ta tõstis Arago nimekirjas esikohale.

Aasta pärast, esimese kursuse lõpul, tegi Arago eksami kuulsale Legendre'ile. Kui ta Legendre'i kabinetti astus, kandsid kursandid parajasti ühe minestusse langenud üliõpilase välja. Legendre ei tundnud vähimatki kohmetust, ta sööstis sedamaid Aragole kallale:

«Mis teie nimi on? Arago? Te pole prantslane?»

«Kui ma prantslane ei oleks, siis ei seisaks ma teie ees.»

«Ma ütlen, et see pole prantslane, kelle nimi on Arago.»

«Aga mina ütlen, et ma olen prantslane, ja pealegi ehtne prantslane.»

Kuivõrd see kummaline vaidlus ummikusse jooksis, saatis Legendre Arago tahvli juurde. Varsti jõudis ta aga sama teema juurde tagasi:

«Te olete kindlasti Ida-Püreneede departemangus sündinud.»

«Jah.»

«Nii olekski tulnud öelda. Tähendab, teie esivanemad olid hispaanlased?»

«Oma esivanemate päritolu ma ei tea, tean ainult, et ma olen prantslane, ja sellest mulle aitab.»

Mõlemad, õpetaja ja õpilane, väärisid oma kangekaelsuses teineteist. Maruvihane Legendre põrutas nüüd küsimuse, mis nõudis kahekordseid integraale, ja katkestas sedamaid vastuse.

«Seda meetodit pole Lacroix teile lugenud, kust te selle võtsite?»

«Ühest teie tööst.»

«Ahaa, te valisite selle välja, et mulle meeldida?»

«Polnud mõtteski. Ma valisin selle välja sellepärast, et ta tundub mulle kõige otstarbekam olevat.»

«Selgitage siis mulle tema eeliseid, või ma panen teile halva hinde, kui mitte muu, siis teie iseloomu eest.»

Arago selgitas, teeseldes hoolimatust ja igavust.

Legendre nõudis, et ta määraks sfäärilise segmendi raskuskeskme.

Arago haigutas väljakutsuvalt ja ütles, et see küsimus on liiga lihtne.

Legendre tegi ülesande keerulisemaks. Arago vastas naeratades...

Ja ainult vaimusuurus nagu Legendre võis katkestada duelli selle kõige jultunuma õpilase talendi möönmisega.

Sellise ärplemise põhjal on raske midagi järeldada — see on tavaline oma võimeid tundva ja enesekindla tudengi ülbus. Siis aga toimub tegu, ja otsemaid omandab hiljutine käitumine mõtte. Tegu dešifreerib alati äsjase mõttetuse ja mulina. Ja selle poolest ongi Arago noorpõlv paeluv, et ta koosneb tegudest.

1804. aastal pani esimene konsul endale pähe keisrikrooni.

Polütehnilise Kooli üliõpilased rivistati aulasse üles Napoleonile vandetõotust andma. Üksteise järel vastasid nad «ma tõotan!» asemel «ma olen siin!» See ei võinud küll mingil moel Prantsusmaa uuele keisrile kuuletumist tähendada. Üliõpilane Brissot aga (jätke see nimi meelde!) hüüdis täiesti selgesti:

«Ma ei mõtlegi keisrile truudust vanduda!»

Kooli ülem käskis ta arreteerida. Arago oli brigaadikomandör. Ta keeldus käsku täitmast.

Eelmisel õhtul oli ta koos teistega keeldunud keisrile saadetavale õnnitlusele alla kirjutamast. Kooli ülem esitas Napoleonile tõrksate üliõpilaste nimekirja.

Arago oli nimekirjas esimene. Mitte tähestiku järgi, vaid kui priimus.

«Ma ei saa parimaid kasvandikke välja visata,» ütles Napoleon, «kahju, et nad viimased pole, jätke see asi niisama.»

Nii kuulis Napoleon esmakordselt kaheksateistkümneaastase vabariiklase Arago olemasolust. Ja tal polnud aimugi, et ta oli äsja oma monarhiarmulikkuses otsustanud inimese saatuse, kes valitsejapõlve viimseil päevil otsustab tema enda saatuse.

Arago esimene tegu kutsus kiiresti ja ootamatult esile järgmise, see sünnitas omakorda uue, ja veel kaua veeres see laine vaibumatult läbi ta elu.

Esimesel pilgul tundub, nagu polekski Arago autobiograafiat kirja pannud teadlane. See tähendab, teadlane ja tema töö on seal vaid ettekäändeks, et kirjeldada ühe Napoleoni-aegse nooruki imeväärset ja ülipentsikut odüsseiat. Uurimusist endist on juttu ainult mööda minnes, vähimagi innuta, mitte see pole tähtis . . .

Hispaaniasse läks Arago 1806. aastal Laplace'i pealekäimisel. Mõni aeg enne seda oli Laplace valitsuselt välja kaubelnud assigneeringud, et jätkata meridiaani mõõtmistöid.

Aragod vaevasid ikka veel unistused ohvitserimundrist, Napoleonis oli ta küll pettunud, kuid noore Bonaparte'i kangelasteod panid endiselt ta pea pööritama. Ja ta nõustus selle igava komandeeringuga vastu tahtmist, söandamata Laplace'ile vastu hakata.

Meridiaani mõõtmisega, mis oli tähtis meetrisüsteemi rajamiseks, olid teadlased tegelnud juba ammu, kaheksateistkümnenda sajandi kaheksakümnendatest aastatest peale. Jean Delambre oli mõõtnud Prantsusmaal meridiaani Dunkerque'ist alates. Pierre Méchain oli jätkanud mõõdistamistrassi Hispaanias, Barcelonast peale. Sõda oli selle töö katkestanud ja kahekümneaastane Arago, kes koos Jean Biot'ga Mõõtude Komisjoni komissariks määrati, pidi seda nüüd Kataloonias jätkama.

Kuus kuud veetis ta jaamades keset asustamata mägesid. Vahel harva tegi ta kõrvalehüppe Valenciasse, kas laadale või kaasmaalaste seltskonda. Rohkem kui mõõtmistööd paelusid teda äkkromaanid kohalike kaunitaridega, duellid nende pärast ja kõrtsikaklused. Mägedes uitasid hispaania partisanisalgad ja röövlijõugud. Nad ründasid kaupmehi, teekäijaid ja geodeete. Kord päästis

Arago ümbruskonna röövlipealiku elu. Ta varjas teda oma mägihütis ja sai selle eest õiguse mägedes igal ajal takistamatult jaamast jaama liikuda. Ta oli ainuke, kes käis öösel ringi ennast varjamata, laternaga vehkides ja lauldes. Tal tarvitses vaid oma nime nimetada, kui teda sedamaid rahule jäeti. Garantii oli mõjus.

Mitte keegi ümbruskonnas — ei talupojad, mungad ega isegi linlased ei taibanud, millega need imelikud mehed tegelevad, mis signaale nad oma tornidest nende kollaste tuledega annavad ja mida nad nende veidrate rõngaste, torude ja nurgamõõtjatega mõõdavad. Geodeetide rühm tungis otse edasi, mööda üksildasi radu . . . Kuninga väesalgad jälitasid röövleid, paugutati püsse, karjused hoidsid kitsekarju, linnades peremehetses veel inkvisitsioon, mööda Valencia tänavaid veeti eesli seljas nõiamoori, keda oli mustades sulgedes püherdada lastud, ristteedel vedelesid röövlite neljaks kistud kehad . . . François Arago aga marssis koos kaaslastega päevast päeva peatumata edasi, mõõtes oma nähtamatut meridiaani ja leppides teaduse mustatöölise vagura uhkusega. Geodeetiliste kolmnurkade jooned ulatusid üle provintside, riikide ja piiride, tõmmates Maale alatiseks vitsad peale ja täpsustades maakera, selle väikese ja poolustest lapikuks litsutud planeedi kuju. See töö oli tähelepandamatu ja anonüümne, võib-olla esimene töö, mis ühendas eri riikide ja eri põlvkondade teadlasi. Juba ammu oli surnud Lacaille, oli surnud Méchain, nende asemele tulid teised ja jätkasid aastaid oma teed, verst versta järel, mööda kloostritest ja küladest, läbi sõdade, ebausu, palavikuhoogude, varingute, valitsusevahetuste ja ülestõusude.

Murat' väed marssisid Madridi ja korraldasid patriootidele halastamatu veresauna. Provintsid tõusid interventide vastu üles. Talupojad ja käsitöölised haarasid relvad ja valmistusid vastulööki andma. Hispaania patriootid esitasid Napoleonile väljakutse — algas gerilja, rahva vihane võitlus sõltumatuse eest.

Biot oli haigeks jäänud ja juba ammu koju sõitnud, nüüd oli ka Aragol täielik õigus oma instrumendid kokku pakkida ja Prantsusmaale tagasi pöörduda. Selle asemel sirdus ta aga Mallorcale mõõtmistöid lõpetama. Ta tahtis «ühe kolmnurgaga poolteisekraadilist meridiaanikaart» mõõta. Mallorca ei kujutanud tema jaoks mitte ülestõusu keskust, vaid punkti, mis tuli geodeetiliselt Ibiza

ja Formenteraga siduda. Mis parata, niisugune oli meridiaani tee, ja mitte Arago polnud seda valinud.

Kaine mõistusega inimese seisukohalt poleks meridiaan selle all kannatanud, kui ta aastaks sinnapaika oleks jäetud. Ta poleks kuhugi kadunud, ja isegi partisanid poleks saanud talle midagi teha.

Teaduses ei hinnata aga kainet mõistust kuigi kõrgelt.

Arago ise pidas ennast muidugi üpris kaine mõistusega inimeseks: järjekordselt täbarasse seisundisse sattudes toimis ta kavalalt, leidlikult ja paindlikult; küsimus on vaid selles, miks ta küll alatasa ühest täbarast seisundist teise sattus ja mis asjus ta otse põrgukatlasse tükkis, kust tal polnud oodata ei au ega kuulsust ja kuhu keegi ei käskinud tal ronida.

Mallorca pealinna Palma turuplatsil lõõmas nädal otsa päratu suur tuleriit, rahvas vedas tulle Godoy pooldajate aadlike tõldu ja möirgas: «Maha soosik! Maha prantslased! Surm prantslastele!»

Arago aga seadis oma instrumendid sadama kohal jaamas ülima rahuga üles. Hispaanlastele kaasa tundes arvas ta, et temasse nende ähvardused ei puutu. Sõdigu Napoleon, nii palju kui süda lustib, igaüks ajab oma asju, ja tema, Arago, selgitab koos oma sõprade, hispaania komissaride Rodríguezi ja Chega vahepeal välja, kui lapik on Maa poolustest...

Kuna aga hispaanlastel polnud tema tunnetest vähimatki aimu ja ka pooluste lapikuse määramine ei olnud nende meelest kuigi pakiline ülesanne, jõudsid nad otsusele, et prantsuse eskaadri külje all tuledega märkuandev prantslane on lihtsalt tavaline spioon.

Nende mõttekäik oli täiesti loogiline. Ja kui ülesköetud rahvasumm jaama tungis, jätkus Aragol kainet mõistust, nii et ta ei hakanud neile elliptilisi funktsioone selgitama, vaid tõmbas selga talumeheriided. Ta rääkis vabalt mallorca murret, ja nii puges ta märkamatult ülestõusnute hulka. Ta õhutas rahvast takka, et nad prantslast ei hellitaks. Talle meeldis ohuga mängida ja elu ning surma piiril balansseerida. Ja üldse, poleks seda tööd olnud, siis oleks ta hea meelega ülestõusnute leeri jäänud. Ei maksa arvata, et teadlased nii väga oma tööd armastavad. Enamasti oleksid nad õnnelikud, kui nad sellest lahti saaksid, aga nad ei saa. Mispärast — kas mingi sisemise vea või hingelaadi tõttu — see on teadmata. Tõepoolest,

mis küll sunnib ilusat ja hakkajat poissi, kes osavalt mööka keerutab ja suu peale pole kukkunud, aastaid instrumentide kohal konutama, et täpsustada mingit neljandat kohta pärast koma, selle asemel et hakata kaupmeheks, mereröövliks, ohvitseriks või koguni keisriks?

Öösel hiilis Arago sadamasse, ekspeditsioonilaevale. Kapten keeldus teda varjamast. Sedaaegu avastasid jälitajad põgeniku ja valgusid sadamasse. Koos paari ustava madrusega hüppas Arago paati ja võttis suuna Belvere'i kindlusse. Teda hakati paatidel taga ajama. Rahvamurd jooksis mööda randa. Kähmluses sai ta puusast haavata, tal õnnestus mingi ime läbi kindlusse jõuda ja vangikongi peitu pugeda. Ta naeris: see oli tagurpidi põgenemine, türmi põgenemine. Temast sai vang ja ta oli pääsenud. Pääsenud uute ohtude jaoks. Üks fanaatiline munk nõudis vahialuse mürgitamist. Munkadega tekkis Aragol pidevalt arusaamatusi. Ja enamasti lõppes ta huvi vaimulikkonna vastu sellega, et teda kiputi tapma või mürgitama.

Kõrvalt vaadates oli tema käitumine teinekord enam kui kummaline. Kujutage ette järgmist stseeni. Nad lähevad koos Biot'ga Valencia peapiiskopi juurde audientsile. Neil on vaja kiriku toetust, et kohalik elanikkond neid abistaks. Jutt laabub ja peapiiskop lubab nende eest kosta. Biot ja prantsuse konsul jätavad jumalaga ja lahkuvad, saades seejuures hakkama andestamatu ebaviisakusega — nad unustavad monsenjööri kätt suudelda. Arago seisab millegipärast liikumatult paigal ega märka midagi. Ülimalt nördinud peapiiskop torkab talle oma käe, isegi mitte käe, vaid rusika otse hammaste vahele. See jõhkrus ei häiri aga Aragod põrmugi, vastupidi, ta kummardub heldinult ja lummatult peapiiskopi karvase rusika kohale.

Eks proovige seda stseeni lahti mõtestada ja mõista, mis siin sündis. Tegelikult aga oli selle taga, nagu selgub lihtsalt sõrmus. Arago oli esimesest hetkest peale hakanud peapiiskopi sõrmuse vastu huvi tundma ja arutas parajasti endamisi, milliseid optilisi katseid saaks tema silme ees sädeleva suure toreda vääriskiviga toime panna. Nende teadlaste puhul on võimatu-ära arvata, mis neile kõik pähe võib torgata.

III

Vangikongis luges ta ajalehest südantlõhestavat kirjeldust noore astronoomi Arago hukkamisest, kes laskis ennast alandlikult üles puua.

Paljutõotav pöördepunkt, esimese osa lõpp ja Arago uute seiklüste algus.

Ta ei kirjuta oma kongi seintele valemeid, ei puista igal sammul teaduslikke termineid. Tal on muid muresid. Kõige algelisemaid. Tal on tarvis kindlusest põgeneda. Ta veab kuberneri osavalt ninapidi ja põgeneb oma sõbra Rodríguezi abil parklaevaga Alžiiri.

Niisiis, laev ootab, et purjetada üle Vahemere. Astronoom Aragod ei ole enam, teda ei eksisteeri, ta on hukatud, siin on üks salapärane tundmatu, ja edasi on valida — võitlus korsaaridega, mõne inglise või hispaania või ükskõik mis fregati vallutamine; võib asuda hispaania partisanisalkade etteotsa, muutuda Napoleoni vägede hirmuks — «tabamatuks François Dominique'iks», — väejuhiks, diktaatoriks... ja kujutage ette — aeg-ajalt saab Pariisi Akadeemia saadetisi allkirjaga «F. A.». Nende ettelugemine tekitab furoori. Üksteisele järgnevad avastused meteoroloogias, elektri ja optika alal. Kes ta on, see geniaalne autor?...

Tõenäoliselt tuleb tal aga teadusest loobuda nii nagu Napoleonilgi...

See ideede mäng sisaldas tema saatuse teostamata variante. Igal inimesel on mitu tühjajooksnud elulugu, valik juhuslikult teostamata saatusi.

Ja kuni laev väljasõiduga viivitas, hargnesid süžeed, üks peibutavam kui teine. Arago aga laadis sel ilmselt sobimatul momendil oma instrumente laevale. Ma ei tea, kuidas sõpradel oli õnnestunud need jaamast ära tassida, aga praegu igatahes laadis ta kõiksugu kolmjalgade, baromeetrite ja vaskketastega täidetud kaste laevale. Demonstreerides kõige labasemal moel oma piiritut andumust teadusele. Nagu mõni laborandimühkam. Need teadlased on ühed imelikud inimesed... Paistab, et ta on juba oma iseloomu poolest seiklejaks sündinud: uljas, kelgarlik musketär, kellele on meri põlvini ja kes on nagu loodud kahevõitlusteks ja kangelastegudeks, aga ei, tingimata koorub välja tüütu pedant, kes on valmis oma elu kaalule panema mitte südamedaami või võimu, vaid mingite rauakolakate nimel, mis kõlbavad ainult selleks, et natuke täpsemalt nurka mõõta...

Mitmesuguste seiklustega, mis Aragod igal sammul jälitasid, jõudis ta lõpuks Alžiiri. Hankinud võltsitud passi, leidis ta viimaks laeva, mis pidi teda Marseille'sse viima. Kolm ööpäeva purjetamist, ongi juba Lioni laht, teekonna lõpp, ees seisab veel aruanne Mõõtude Komisjonile, ja võibki observatooriumi tagasi minna, aga võib ka sõjaväkke astuda, tõmmata selga munder, panna mõõk vööle... Paraku tabab neid just viimasel hetkel hispaania korsaar, võtab nad vangi ja viib tagasi Rosasesse.

Ametnikud, eesotsas kohtunikuga, pidid vangide isiku kindlaks tegema. Aragol tuli jälgede segamiseks käiku lasta kogu oma kunst. Ülekuulamine meenutas talle harjunud eksamimiljööd, ainult selle vahega, et viltuläinud vastus tähendas mahalaskmist.

«Kes te olete?»

«Vaene rändkaupmees.»

«Kust pärit?»

«Maalt, kus te pole iial käinud.»

«Kust?»

«Schwechatist.»

«Ei, te olete hispaanlane, Valencia hispaanlane, seda võib juba teie hääldamise järgi öelda.»

«Tõesti? Aga äkki olen ma Ibizalt pärit?»

«Sisse kukkusite!» ütles kohtunik. «Siin on Ibizalt pärit sõdur, eks rääkige temaga.»

Efektne paus. Rahvahulk tardus mõnusas eelaimuses. Ja äkki hakkas Arago selge ja kõlava häälega laulma Ibiza karjaselaulu. «Bee-bee-bee» laulis ta, kitsena määgides ja karjase kombel keelt laksutades. Kus ja millal küll jõudis ta omandada selle omapärase murraku? Vaikustuspisaraid valades vandus Ibizalt pärit sõdur, et tema ees seisab omakandimees. Arago aga lagistas naerda ja tõestas juba, et ta on prantslane. Ja nüüd oli üks endine Bourboni rügemendi ohvitser pärast paari Arago lauset valmis vanduma, et ta on prantslane. Aga võta näpust — kohtuniku ees ei seisnud enam prantslane, vaid ühe Motara kõrtsmiku poeg. Ja minuti pärast muundus ta Lérida veiderdajaks ja nukumängitajaks.

Juhmiks tehtud kohtunik haaras kahe käega peast kinni, rahvahulk aga möirgas naerda — Arago etendas stseeni Figuerase vana veski õuelt. Mida kõike küll loo-

dus polnud talle kinkinud — ta žongleeris oma võimetega, tulvil noorusjõudu ja jultumust. Kes ta siis on, silmamoondaja, näitleja, kõhurääkija? Kohe hakkab ta hookuspookust tegema, muundub araabia šeigiks, võluriks, ennustajaks...

Oleks ta väljamõeldud kangelane, siis oleks ta siinkohal mööda puutujat edasi sööstnud, kerkides mineviku kuulsate avantüristide kohale, Casanova ja Cagliostroni välja, sest et tal oli varuks veel mitmesuguseid teadlasetarkusi. Aga tema noorussaladus selles peitubki, et teda hoidis iga kord tagasi mingi kesktõmbetung.

Alžiir kubises hispaania ohvitseridest, iga hetk võidi jooksik ära tunda ja tapalavale saata.

Arago sai tunnimehe oma nõusse ja saatis kirja reidil seisva Inglise laeva kaptenile: «Te saate mind välja nõuda, sest mul on Inglise pass. Kui see Teile aga raskusi valmistab, siis olge nii armuline, võtke mu käest käsikirjad ja saatke need Londoni Kuninglikule Ühingule.»

Näed, mis teda vaevab. Käsikirjad. Saaks vähemalt mõõtmistulemused Euroopasse saata. Kas või Inglismaalegi. Ta vilistab selle peale, et käib sõda ja et Inglismaa on Napoleoni verivaenlane. Neid mõõtmisi ei tehtud inglaste ega prantslaste tarbeks. Tähtis on, et nende varal võib nüüd Maa lapikuse välja arvutada ja võrrelda seda tulemusega, mille Laplace teoreetiliselt sai.

Kapten tuli. Nad pidasid läbirääkimisi, seistes teine teisel pool köitega piiratud karantiiniplatsi. Aragod välja nõuda ta ei saanud. Aga käsikirjad? Arago tõmbas põuest paki räpaseid, numbritest kirendavaid lehti välja, mille ta oli igasuguste kavaluste abil päästnud. Kapten sai vihaseks. Ta oli lootnud näha vähemalt soliidset marokäänköites folianti. Et oleks, mille nimel riskida. Mis väärtus sai aga olla sellel kortsus paberilehtede patakal, mida see kaltsakas käes viibutas?

Inglise kapten George Eyre ei erinenud millegi poolest oma kaasmaalastest, kes armastasid teadust näha Oxfordi doktorite väärikais talaarides, keset kogukaid, ilmtingimata arusaamatuid ja kalleid instrumente.

Mis jäi Aragol üle? Põgeneda. Tutvunud põhjalikult ümbrusega, roomas ta öösel põõsastesse ja pääses õnnelikult tunnimeeste ahelikust läbi. Sedaaegu tõusis laagris kära. Süttisid tõrvikud. Ta leiti puudu olevat. Ta sööstis tagasi ja astus ringutades barakki. Tabamise korral oleks

teda kindel surm ähvardanud. Selgus, et tema teekaaslased, koos temaga vangi võetud türklased, araablased ja juudid olid hakanud oma kaitsjat ja päästjat taga otsima, kartes, et nad hukkuvad ilma temata. Ta nägi nende meeleheidet ja jäi paigale.

Higist läbiimbunud käsikiri kadus taas põhu alla, oli jälle vangis, ja Arago oli aheldatud tema külge nagu sunnitööline kahurikuuli külge.

Vangid paigutati ümber kasematti, sealt forti ja sealt pontoonlaeva pimedasse kiiluruumi. Neile anti kuiva leiba ja peotäis riisi, mida polnud kusagil keeta. Vahel lasti neid linna. Habemesse kasvanud ja räbalais Arago uitas almuseid kerjates mööda Palamósi kõveraid tänavaid ja ruskeid platse.

Prantsusmaal peeti teda ammugi hukkunuks. Kahekümne aasta pärast meenutas Arago oma eksirännakuid kerge imestuse ja kadedusega iseenda, nii noore ja sitke vastu.

Käsikiri, instrumendid... Ta mainib neid vastu tahtmist, nad olid jõudnud teda kõvasti ära tüüdata. Paistab, et oleks ta saanud käsikirja Inglismaale või Prantsusmaale saata, siis oleks ta vaba ja kergena paigast sööstnud ja tormanud poliitikat tegema või sõdima. Teadus ei suutnud kogu tema temperamenti ja energiat ammendada.

Kõige raskemaks läks asi siis, kui vangid paigutati väikesse kabelisse. Igal hommikul toodi sinna hospidalist surnuid. Öösel, kui Arago külmade laipade kõrval lamas, sukeldus ta mõttes minevikku, ta tahtis kontrollida teda sellesse paika toonud lennujoone paratamatust. Ööl oli lagunevate laipade imal lehk. Surnud olid kõik ühetaolised. Ainult haavad olid neil erinevad. Nad olid surnud prantsuse tääkide, prantsuse kuulide ja mürskude läbi. Arago oli harjunud surma nägema, siin aga oli seda liiga palju. Selle joodimaik kiskus lõualuud krampi. Ja tema enda surm tammus teispool läve koos vahis seisvate talumeestega jalalt jalale. Iga kord, kui raske rauduks avanes, võis oodata, et teda viiakse hukkamisele. Alandav oleks olnud surra tundmatuna ja süütuna, asja ees, teist taga. Partisanide vastu ta oma südames viha ei kandnud. Neid peeti fanaatikuteks, aga tema teadis, kui õiglane on nende prantslaste-vaen. Esmakordselt nägi Euroopa terve rahva meeleheitlikku vastupanu. Ta tundis Prantsusmaa pärast häbi.

Kuu heitis läbi kitsaste värviliste akende laipade nägudele kirevaid valguslaike. Rotid sibasid ringi. Ahvid huikasid uniselt. Meridiaani vankumatult sirge joon ühendas seda kabelit Pariisiga ja Arago praegust elujärge endisega. Kõiki juhuseid ja totrusi ühendas tegelikult armutu seos. Nagu puudutaks ta ahelat ja nagu kajaks see liigutus vastu sealt, tema tegude kaugest alglülist, Polütehnilise Kooli aulast. Esmalt tõrkus ta Brissot'd vahistamast, ja siis, mõni kuu hiljem, tuli juba koolist väljaheidetud Brissot ei kellegi muu kui nimelt Arago juurde ütlema, et ta kavatseb Prantsusmaad türannist vabastada. Insenerliku täpsusega oli ta välja töötanud Napoleonile atentaadi korraldamise plaani. Oli harjutanud püstolist laskmist. Oli üürinud Carrouseli väljakul väikese toa. Selle aken avanes sinnapoole, kus Napoleon oma kaardiväe ülevaatusi korraldas. Brissot laskis eksimatult. Tema kätt ega kavatsusi ei suutnud miski väärata.

Brissot' avameelsus pani Arago meeleheitlikku olukorda. Üles anda ta teda ei saanud, talle ei tulnud sellist mõtetki pähe. Aga ta ei saanud ka mõrva osaline olla, sest see oli mõrv. Ta kulutas mitu nädalat, et keelitada Brissot'd oma kavatsusest loobuma.

Oli ta Napoleoni elu päästes õigesti teinud? Napoleon on süüdi sõjas Hispaaniaga. Sõda tegi Aragost vangi... Kas ehk ei lõika ta nüüd iseenda külvatud vilja? Teda siia toonud asjaolude kokkulangemine oli muidugi vapustav, ent tagasi, minevikku vaadates suutis ta leida paratamatuse, mis oli nagu karistus. See on olemas, karistus nimelt, peab olemas olema. Kusagil tee algul tehakse valik, mis paistab tühine olevat, kuid esitab aastaid hiljem korraga arve. Nii et kas ta nüüd, saanud omal nahal tunda selle sõja ebaõiglust ja näinud sadu süütult hukkunuid, hoiaks veel Brissot'd tagasi?...

Alžeeria dei eestkostel sai Arago 1808. aasta novembriks vabaks ja purjetas Marseille'sse.

Sedakorda paistsid juba suhkurvalged majad Marseille' kinkudel, kui puhkes torm, mis ajas laeva lõunasse ja heitis nädal aega hiljem Aafrika randa. Kõik algas otsast peale. Arago longib karavaniga läbi kodusõjast haaratud oaaside taas Alžiiri.

Lõkete ümber uitasid lõvid. Arago tulistas hõõguvasse pimedusse. Ühes oaasis tunti ta ära ja ta pääses surmast, tehes näo, et ta on palverändur ja tahab muhamedi usku astuda. Ta palvetas kõigi koraani reeglite kohaselt, sõrgi all aga kummus tal ikka seesama käsikirjapakk — meridiaaniveerandi seitsmendik, kaar, mille ta oli ära mõõtnud senisaavutamatu täpsusega, maine ellipsoid, mida ta kandis põues...

Hulkuv Atlas on üksluiselt, nagu saatusest määratud päästma ja pääsema, seiklused on juba ammu vintsutusteks muutunud, ta oleks pidanud juba ammu hukkuma, alistuma, aga tema? Ta on ikka veel elus ja tassib kangekaelselt oma instrumente ja räbaldunud käsikirja kaasas.

Alžiiris selgus, et neid vabaks lasknud dei on hukatud ja uus dei Prantsusmaale sõja kuulutanud. Vastavalt mängureeglitele kanti Arago vangide nimekirja.

Uued seiklused ei suutnud midagi muuta. Neid nagu jõkiti Arago kasvava kangekaelsuse otsa. Möödus mõni kuu, ja ta oli taas laeval ja purjetas kolmandat korda Marseille'sse.

Koduranna lähedal oleks üks Inglise fregatt äärepealt nende laeva kätte saanud. Saatus võistles temaga visaduses ja andis korraga viimasel hetkel alla mitte kaastundest, vaid end võidetuks tunnistades — oli selge, et kuidas sa seda meest ka eemale ei tõrju, ikka tuleb ta tagasi.

Aga takistused ei teinud teda fanaatikuks. Tänu taevale, teda on võimatu üksnes oma ideedest haaratud teadusemaniakkide kilda arvata. Piisab sellest, kui vaadata, millega ta laevakajutis istudes tegeles. Seadis käsikirja korda? Kontrollis arvutusi? Koostas aruannet? Või veel. Ta nautis Mallorca hispaanlastest linnakodanike kirju, mis olid prantslastele pihku jäänud. Ta tundis neist paljusid. Häbenemata avas ta tuttavate näitsikute kirju, kellest suurem jagu teda üpris meelitaval moel meenutas ja avameelselt tema rivaalide nõrku külgi arvustas. Ta oli kahekümne kolme aastane ja pidi uhkusest peaaegu lõhki minema. See lektüür oli huvitavam kui teaduslikud artiklid.

Prantsusmaal tekitas Arago elluärkamine sensatsiooni ja silmapilk seati üles tema kandidatuur akadeemiasse.

Päev enne valimisi kutsus Laplace Arago enda juurde ja ütles:

«Kirjutage akadeemiale kiri, et te soovite end valida lasta alles siis, kui on avanenud vakants Poissoni jaoks.»

Tema meelest oleks tulnud Poisson, Arago õpetaja

Polütehnilises Koolis, enne akadeemikuks valida. Võibolla oli tal isegi õigus, ja mis veel tähtsam, talle pidi õigus jääma, ta oli akadeemia valitseja, ta oli Prantsusmaa uhkus ja Napoleoni lemmik. Talle oli mõeldamatu vastu vaielda. Kuid Arago oli lõbus ja õnnelik, tema saladus seisnes selles, et ta ei trüginudki akadeemiasse. Akadeemiku munder ei meelitanud teda põrmugi rohkem kui ohvitseri oma.

«Humboldt tegi mulle ettepaneku Tiibetisse ekspeditsioonile sõita,» vastas Arago Laplace'ile, «seal pole akadeemiku nimetusest mingit tolku. Nii et ma võin ka oodata. Aga ma ei tahaks akadeemia suhtes taktitult käituda. Minu kirja peale võidakse minult õigusega küsida: aga kust te teate, mida teist mõeldakse? Te keeldute sellest, mida teile pole pakutudki.»

Aupaklikkusest hoolimata oli Arago poolt jultumus Laplace'iga mitte nõustuda. Krahv Laplace, senaator Laplace oli nördinud. Kas sel poisikesel on üldse küllalt teeneid, et teda valida, kas ta pole liiga noor?

Kui nüüd sel hetkel näidata Laplace'ile kolmkümmend aastat tagasi toimunud stseeni... Et ta näeks ja kuuleks iseennast pärast seda, kui teda akadeemiasse valiti. Ta oli niisama enesekindel ja upsakas nagu Arago, ka tema oli kahekümne kolme aastane ja talle öeldi sedasama, mis Aragole, ja kuidas ta siis vihastas. Aga praegu ta seda ei mäletanud. Tal oli see hoopis meelest läinud, nii mugavalt on inimese mälu seatud. Ta kustutab kõik ebameeldiva.

Olgu muuga kuidas oli, aga see jutt riivas Aragod. Ise ta võis ennast küll logardiks ja hädavareseks nimetada. Ta leidis, et ta pole jõudnud veel midagi ära teha, et ta raiskas asjata kolm aastat Hispaanias, peenejalgsetel muuladel mööda Kabiilia radu ronides, läbi sõdiva maa tungides ja vangis istudes. Aga see, mis tal tegemata jäänud, on tema asi, teie asi aga, armulised isandad, on see, kui palju on tehtud. Iseteadvust tal jätkus. Ja ometi tundis ta teatavat kõhedust, kui ta katsus kokku arvata:

Koos Biot'ga oli ta teinud mõned tööd atmosfääri refraktsiooni kohta.

Oli teostanud vaatlusi, et kontrollida Kuu võnkumise seadusi.

Oli välja arvutanud mitmete komeetide orbiidi.

Oli määranud baromeetrivalemi koefitsiendi.

Oli uurinud valguse murdumist mitmesugustes gaasides.

Seal, Hispaanias, oli ta esmakordselt rakendanud turmaliinplaate valguse murdumise määramiseks vees.

Oli lõpetanud kõige suurema triangulatsiooni Pariisi meridiaani mõõdistamise jätkuna.

Polnud paha. Ta ei saanud ise ka aru, millal ta seda kõike oli jõudnud teha.

Ettevaatlik, ettenägelik ja kaalutlev Laplace sai küllap vist esmakordselt lüüa. Talle söandasid vastu vaielda niihästi Biot, Legendre kui ka Gallet. Arago kaitseks astusid välja Lagrange ja siis ka Delambre.

Arago valiti peaaegu ühel häälel akadeemikuks.

Prantsuse akadeemikuid paelus tema «... mehisus kõige täbaramateski olukordades, mis aitas kaasa vaatluste lõpuleviimisele ning päästis instrumendid ja saadud tulemused». Lõppude lõpuks andis ka Laplace oma hääle Arago valimise poolt.

Saanud kätte rohelise kuldtikandiga mundri, ilmus Arago Tuileries' paleesse keisri vastuvõtule.

Selline oli uus kord. Napoleon tahtis valitud akadeemikutega isiklikult tutvuda.

Sel tseremoonial oli kindel rituaal. Missalt tulles teostas Napoleon oma marssalite ja ministrite saatel impeeriumi loominguliste jõudude ülevaatuse.

Kirjanikud, kunstnikud, näitlejad ja teadlased rivistusid akadeemia juhtkonna ja osakondade sekretäride järelevalve all üles. Soovijad võisid oma parimad tööd keisrile pühendada. Ülejäänud püüdsid nii või teisiti silma paista, tähelepanu pälvida või nimetatud saada.

Keisri geniaalsus oli kõikehõlmav — ta õpetas edukalt arhitekte ja jagas näpunäiteid kunstnikele.

«Sarnasust ei taga mitte soolatüügas ninal,» õpetas ta, ja tema sõnu korrati kui ilmutust. «Keegi ei küsi, kas suurte inimeste portreed on nende sarnased: jäädvustada tuleb nende geniaalsus.»

Kõige asjatundlikumaks pidas Napoleon ennast loodusteaduses. Noorpõlves Laplace'i ja Monge'i loenguid kuulates oli ta unistanud teadlaseks saamisest. Ta oli kirjutanud koguni traktaadi välisballistikast, ja mine tea...

Meeldiv oli teostumata teaduslikku karjääri taga ohata. Ta kirjutas Laplace'ile: «Ma kahetsen väga, et ma olude sunnil teadusevallast eemale olen jäänud.» Poleks ta kei-

ser, siis tegeleks ta muidugi matemaatika või suurtükiasjandusega, võib-olla koguni astronoomiaga, ent paraku tuli keiser olla.

«Niipea, kui mul on kuus kuud vaba aega, kasutan need teie imepärase loomingu uurimiseks,» tõotas Laplace'ile, «Taevamehhaanika» autorile, maise mehhaanika asjatundja. See «kuus kuud» pidi kõigile demonstreerima austust Laplace'i teose keerukuse vastu. Pole ju naljaasi kulutada kuus kuud oma keiserlikust elust üksnes selleks, et Laplace'i loomingut nautida. Nii suur oli tema teaduse-armastus! Õnneks seda ei juhtunud, kuid oli selge, milliseid võimeid ta omas, sest pidi olema väljapaistev matemaatik ja mehhaanik, et Laplace'i töödest aru saada. Ega noort kindral Bonaparte'i ilmaaegu Egiptuse Teaduse ja Kunsti Instituudi viitsepresidendiks ja matemaatikaosakonna liikmeks ei valitud. Oleks ta vaid soovinud, oleks ta presidendiks saanud, aga ta keeldus kategooriliselt ja soovitas presidendiks valida suure geomeetri ja oma sõbra Gaspard Monge'i. Ja pärast meeldivat vastupuiklemist võetigi ta ettepanek vastu. Monge president, kodanik Bonaparte viitsepresident ja kodanik Fourier, suur matemaatik ja soojustehnik, alatine sekretär. Nii et oma teaduslikult erikaalult paigutus kodanik Bonaparte kuhugi Monge'i ja Fourier' vahele.

Prantsuse revolutsioon tõstis teadlaste autoriteeti.

Noor, alles sihvakas, lausa kõhetu kindral Bonaparte otsis nende toetust. Ta oli tulvil austust oma hiljutiste õpetajate vastu, ta usaldas neid, pidas nendega nõu — tagasihoidlik sõdur, «sõjameestest kõige tsivilistim», ja paistis, et ta unistab teadlaste ja poliitikute, inseneride ja sõjameeste võimu loomisest.

Ja teda usuti. Need matemaatikud, astronoomid ja mehhaanikud usuvad alati arukaid asju. Nad leidsid, et kui teadlased on omakasupüüdmatud, kodumaale ustavad ja andekad, siis võivad nad järelikult ka riigiasju ajada. Need veidrikud lähtuvad alati ideaalsetest skeemidest. Ja ehkki Napoleon püüdis diktaatoriks saanult nende viimaseidki illusioone hävitada, jätkus neil veel kauaks usku oma utoopiasse. Aragogi oli veendunud, et riiki peavad juhtima teadlased. Teaduse kultus muutus tal teadlaste kultuseks. Objektiivsus ja tõetaotlus, mis on omane looduseuurijatele, saneeriksid riigimasina. Aga just nimelt siin reetis teda teaduslik mõttelaad, ta ei suutnud ja võib-

olla ei tahtnudki mõista seda, mis toimus tema silma all. Kas või tema õpetaja Laplace'iga. See näide oli aga õpetlik.

Napoleon määras Laplace'i siseministriks. Ja esiotsa olid niihästi Prantsusmaa suurim valitseja kui ka Prantsusmaa suurim teadlane sellega rahul. Peagi selgus aga, et Laplace'ist ei saa ministrit. Õnneks või õnnetuseks, aga nii see oli. Ta võttis asja käsile täie uurijainnuga. Püüdis ministeeriumi juhtida matemaatiliste arvutuste põhjal. Püüdis aparaati formaliseerida. Matemaatilisi meetodeid juurutada. Ilmnes aga, et uue keisririigi administratsioon töötab teiste seaduste järgi. Kantseleiintriigid ei allunud arvutustele. Ametnike huvid olid valemitest võimsamad, need huvid ei lähtunud otstarbekusest, ja riigi huvidega ei olnud neil midagi tegemist. Laplace pälvis äpardunud ministri maine. Ja oma iseloomu tõttu ei sobinud ta tõepoolest ministriks. Aga tema ennekuulmatu läbikukkumine on tähelepanuväärsem nii mõnegi ülistatud Napoleoni ministri edusammudest.

Keisriks saanult muutus Napoleon kindral Bonaparte'ist elukogenumaks ja haritumaks. Keiser teadis kõik ise ja ei vajanud astronoomide ega botaanikute nõuandeid. Ta oli piisavalt tark, et akadeemiat endast mitte ära tõugata, ta hellitas seda, jagas preemiaid, autasustas ja nipsutas vastu nina, pekstes välja vabamõtlemist.

Tema valitsusaja kümnendale aastapäevale pühendatud pidulikul istungil lugesid osakondade sekretärid ette ülevaateid teaduse edusammudest, mis võlgnesid tänu keisri hoolitsusele.

Saal oli tulvil. Akadeemikud võistlesid epiteetides ja võrdlusis. «Suurim geenius...», «Looduse pidupäev...», «Erakordseim kombinatsioon...»

«Loonud Napoleoni, tundis Jumal, et ta vajab puhkust!»

«Viimaks ometi on inimkond pälvinud väärilise tasu.»

... Põlistatuna oma saterkuue tagasihoidlikkusest, sammus keiser oma kaaskonna saatel, tähtede, lintide ja kuldtikandite hiilguses. Arago vaatas seda, ilma et oleks ärevust tundnud, ja imestas oma kunagisi unistusi.

Napoleon oli muutunud, rasvunud ja tüsenenud. Veel suurema metamorfoosi olid aga läbi teinud teda ümbritsevad inimesed. Kolme aasta jooksul, mis Arago ära oli olnud, olid kadunud jakobiinlike maneeride jäljedki. Keisri iga sõna ahmiti nagu ülimat tõde, ohhetati liialda-

tult, naerdi liialdatult ja lausa tarduti imetlusest. Üksteist kõrvale tõugates trügisid rohelised mundrid jumalikku tähelepanu taotledes ettepoole. Aragole portreedelt tuttavad «surematute» näod liimendasid hirmust ja austusest. Siin kaaluti pisimatki liigutust, arvestati hääletooni ja vaikimist.

Samet, jämedad kuldepoletid, briljandid, pumatiga võitud kummargil pead... Alles äsja oli ta niisamuti kallutanud oma pea ahvide ette, kes osavalt ta juustest täisid hävitasid, ja alles äsja oli ta sirutanud lõuendtorbikut, kerjates banaane ja leivatükki.

Napoleon jäi tema ette seisma.

Hispaania oli õige tõhus kaitsepookimine, ja ometi tajus Arago sellest inimesest õhkuvat jõudu, see toimis tahte ja mõistuse kiuste.

«Te olete väga noor,» ütles Napoleon. «Mis teie nimi on?»

Üks akadeemiline ametnik jõudis ihukaitsja agarusega Aragost ette.

«Tema nimi on Arago!»

«Millega te tegelnud olete?»

Teine ametnik, või oli see teadlane, Arago ei jõudnud vaadata, vastas kärmelt:

«Astronoomiaga!»

«Ja mida te selles teaduses korda olete saatnud?»

Nüüd hüüatas jälle esimene:

«Ta mõõtis Hispaanias meridiaanikaart!»

Arago oli nende kannupoiste tragidusest vaimustatud. Nad teadsid tema kohta kahtlemata kõike. Keiser noogutas ja läks edasi, otsustades nähtavasti, et tema ees seisab tumm või ujedusest ja vaimustusest ogar idioot.

Ta ei jõudnud Napoleonile ühtki sõna lausuda. Ja mille jaokski? Ja mille kohta? Mida tuleks keisritele öelda? Julgeid tõdesid, mis meeldivad kooliajaloolastele? Aga need peavad ju ka veel keisrile meeldima. Või talle vähemalt mitte just väga vastumeelt olema.

Milliste tunnetega ta paleesse sõitis? Pärast valimisi oli ta end kangelaseks pidanud — ta oli päästnud kallid instrumendid ja käsikirjad, oli säilitanud aastaid kestnud mõõtmistööde tulemused, mis olid Prantsusmaale hiiglasummasid maksma läinud. Jaamu rajati Kataloonia, Aragoonia ja Valencia ligipääsmatuisse mägedesse. Muulade karavanid vedasid mägiradu mööda varustust. Tormid

tõukasid torne ümber... Tõsi küll, paleeluksuse taustal kahvatasid need summad. Ja vaevalt võis tema töö õukonna aukandjaid vapustada. Iseasi, kui ta oleks uue planeedi leidnud, dünamiidi leiutanud või siis vähemalt gravitatsiooni avastanud. Nad olid selle inglise kapteni George Eyre'i taolised. Terve rodu armsaid ja kaastundlikult üllatunud george'isid — kas tasus nii kangesti selle räpaste paberilehtede pakiga jantida? Mis neist järele jääb? Ainult mõned arvud teatmikus.

Kaaskond silmitses haletsedes saamatut uustulnukat, seda lontkõrva, kes oli lasknud mööda õnneliku juhuse midagi soodsat vahele torgata ja sellega keisrile meelde jääda.

Ta muigas.

«Teie Kõrgus,» oleks ta võinud öelda, «ma olen peale meridiaani mõõtmise veel üht-teist teinud.»

«Mida siis?» oleks Napoleon küsinud.

«Ma päästsin teie elu.»

Tema käsutuses oli veel kaks või kolm sekundit. Napoleon oli siinsamas. Ta võis öelda:

«Te suvatsesite tähendada, Teie Kõrgus, et ma olen väga noor, aga see ei takistanud mind kuue aasta eest mõrvari kätt tagasi hoidmast; Brissot on juba surnud,» lisaks ta, «nüüd ma võin tema nime nimetada.»

Kes veel selles saalis võis millegi niisugusega kiidelda? Ja tal olid varuks niihästi uued pikksilmad kui ka mitmesugused sõjandusele kasulikud andmed. Mõni sõna — ja tema olukord oleks võinud järsult muutuda. Vaid üks samm lahutas teda neist, kelle päralt oli kuulsus, vara ja võim. Talle ei oleks midagi maksnud nende hulka tõusta. Loomupärane tulipäisus ja jultumus tõukasid teda takka. Oleks nii lihtne olnud seda sammu astuda. Selle taga viirastusid kuulsuse tormlev vaht ja kõiksugused pealinnaelu võlud, mida ta ihales, õukonnaballid, Auleegioni orden, monarhi soosing, karjäär, karjäär...

Ta vahtis vaikides Napoleoni ümarat turja.

Temaga oli midagi lahti.

Võib-olla meenusid talle laibad öises kabelis.

Võib-olla ei tahtnud ta meridiaanist hälbida. Ta oli liiga kaua käinud, oma teed meridiaani järgi seades.

Meridiaanil olid omad seadused. Lacaille' mõõdetud osa oli juba ammu liitunud Cassini mõõdetud lõiguga ja see Méchaini mõõdetud lõiguga, nüüd lisandub neile Arago

mõõdetud kaar. Meridiaanile ei kirjutata nimesid, sellele ei märgita Arago elu kolme aastat, tema eksirännakuid, kuulide vilinat, verd, katku, seal on vaid kraadid, minutid, sekundid.

Napoleon lahkus tagasi vaatamata. Veel puudus kuus aastat sellest päevast, kus tal tuli kaua Arago vastust oodata.

Ajalugu on parim dramaturg. Ta lubab endale mis tahes tinglikkusi, peaaegu geomeetrilist sümmeetriat. Kuus aastat edasi ja kuus aastat tagasi, keskel aga Arago Tuileries' saalis . . .

IV

See juhtus pärast Waterlood. Napoleon saabus Pariisi 1815. aasta 21. juunil. Saadikutekoda istus vaheaegu pidamata koos, agulid märatsesid, valmis keisri kaitseks välja astuma: «Maha saadikutekoda! Ei mingit troonist loobumist! Kaitse keisrit ja kodumaad!» Napoleoni jaoks oli aga kõik lõppenud. 22. juunil kirjutas ta loobumisaktile alla ja tõmbus Malmaisoni.

Gaspard Monge — akadeemik, kujutava geomeetria looja — oli üks väheseid, kes neil päevil Napoleoni maha ei jätnud. Iga päev tuli ta tühjaks jäänud lossi oma ebajumala juurde. Tuntud geomeetrit sidus keisriga kahekümneaastane sõprus.

Monge'i võis täielikult usaldada, ja ükskord avaldas Napoleon talle oma plaani, parima väljapääsu tekkinud olukorrast, suure strateegi viimase teose — sõita Ameerikasse, aga mitte oma vabaduse säilitamiseks, vaid selleks, et alustada uut, Napoleoni geniaalsust väärivat tegevust.

«Tegevusetus mõjub mulle tapvalt,» ütles ta Monge'ile. «Saatus on mult röövinud lootuse veel kunagi oma armee juurde tagasi pöörduda.»

Mis tal siis üle jäi, millega sai ta veel oma hinge ja mõistust toita? Kas selles maailmas oli üldse midagi vallutaja, rahvaste ja riikide saatuse juhtija kuulsusega võrreldavat? Muidugi ei olnud. Aga oli olemas teadus — tema esimene noorusarmastus. Ja korraga tundus talle, et ta oli tõepoolest teadust armastanud ja vargsi talle truukski

jäänud. Tõepoolest, vaid teadus võib talle vaimse tasakaalu tagasi anda ja tema auahnust rahuldada.

Kunagi, veel esimese konsuli põlves, oli ta akadeemik Lamercier'le öelnud, kui see riiginõuniku ametist keeldus: «Te tahate täielikult teadusele kuuluda? Oo, kui hästi ma teid mõistan! Poleks minust väejuhti ja suure rahva saatuse tööriista saanud, kas ma siis oleksin kabinette ja salonge mööda jooksma hakanud, et ministriportfelli hankida? Sõltuvust ja iseennast kaotada — oh ei! Ma oleksin hakanud teadusega, täppisteadustega tegelema! Ma oleksin Galilei ja Newtoni jälgedesse astunud. Ja uskuge, ma olen alati saavutanud, mida ma olen tahtnud, ka kõige suuremates sõjakäikudes ja üritustes, ja nii oleks see ka teaduses olnud. Ma oleksin oma avastustega niisama kuulsaks saanud . . .»

Teda kuulati hardalt. Ja ta uskus ka ise oma geniaalsuse universaalsusse. See legend oli nii mugav —, ta oleks ennast igal alal teostanud. Aga kuna ta ei olnud võimuahne karjerist, siis oli ta oma kutsumuse Prantsusmaa kuulsuse heaks ohverdanud.

Ta mukkis igal sobival juhul seda mõtet, kuni hakkas isegi oma realiseerimata jäänud andesse uskuma. Ameerikas tahtis ta korraldada teaduslikke ekspeditsioone ja uurida läbi kogu Uue Ilma Kanadast kuni Kap Hoornini. Tõeliselt napoleonliku haardega kavatses ta teaduslikus mõttes alistada mõlemad Ameerikad. Mida nimelt uurida, see polnud oluline: seda, mida veel ei teata; Ameerikas on seda kraami piisavalt, avastusi võib noppida niipalju kui kulub. Ainus mure on leida teekaaslane, kes upitaks teda kaasaegse teaduse tasemele, viiks asjaga kurssi. See peab olema andekas teadlane, südi ja karastatud, et kuigivõrdki Napoleonini küündida . . . Selline nagu Monge, ainult et noorem, Monge ise ei pea oma raukuses vastu.

Otsustati osutada seda au Aragole. Töötati välja ürituse rahaline külg. Rahaga ei olnud Napoleon kitsi. Loomulikult saab Arago töö ja ameti kaotamise eest Prantsusmaal rikkaliku hüvituse. Igal juhul saab ta suure summa raha. Ostetakse parim varustus, astronoomilised, füüsikalised ja meteoroloogilised riistad.

Monge võttis selle plaani suure innuga omaks.

Arago talitseb sellest jutustades kõigest väest irooniat ja säilitab kiretu krooniku tasakaalu.

Arago keeldumine jahmatas Monge'i. Kuidas siis nii?

«Vägeva inimese sõprus on jumalate armutegu.» See on ju unistuste tipp — saada Napoleoni teekaaslaseks ja aidata tal oma suurejoonelist kavatsust ellu viia. Monge uskus ikka veel keisri õnnetähte. Jumalik aupaiste hiilgas endiselt ümber Napoleoni lauba. Ja Monge kasutas kogu oma sõnaosavust, et keelitada Aragod, taipamata, kuidas võib nii austavast ettepanekust kõrvale puigelda.

Napoleoni plaan ei tundunud sel ajal fantastilisena. Napoleoni käes õnnestus kõik, troonist loobumine ei tähendanud midagi, ta oli juba kord troonist loobunud. Saja päeva ime kütkestas veel kõige kainematki mõistust: kõik võis taas, ei tea mitmendat korda pea peale pöörduda.

Pidi olema julgust Napoleonile vastu tõrkuda. Ta oli ülimalt ohtlik.

Arago jäi aga endale truuks.

«Täna, kus inglased ja preislased on pealinna alla jõudmas, ei kõlba plaanitseda retke Kap Hoornile, baromeetrpeos,» tõi ta Monge'i tegelikult toimuva keskele tagasi. «Meie sõltumatust tuleb kaitsta, relv käes.»

Sõjast teadis Napoleon rohkem kui Arago, ta oli sõja lõplikult, viimse võimaluseni kaotanud. Malmaisonis istudes ootas ta kärsitult Monge'i vastust. See oli Napoleoni viimne panus, tema fortuuna vargsi varuks hoitud trump. Selles, et Arago nõusse jääb, polnud mingit kahtlust. Napoleoni silmis püsis ta sellesama jahmunud, vaimustusest tumma, uhiuues rohelises akadeemikumundris poisikesena, kes oli tardunud Tuileries' Valge saali vahatatud parketile . . .

Monge ei kaotanud lootust oma õpilase tõrksust murda.

Lähikondlastest ei mõistnud keegi, miks Napoleon ärasõiduga viivitab. Iga tund oli kallis. Rochefort'i sadamas ootas teda kaks fregatti, valmis Ameerikasse purjetama. Päevad möödusid üksteise järel. Viimaks jättis Napoleon 28. juunil Malmaisoni maha ja asus kiirustamata, otsekui midagi oodates teele. 3. juuli hommikul jõudis ta Rochefort'i. Selleks ajaks oli Inglise eskaader sadama blokeerinud. Veel oli aga võimalik läbi murda. Talle tehti ettepanek, et ta viiakse öösel väikesel alusel sadamast välja. Ta keeldus.

Ma lehitsesin J. Tarle Napoleoni-raamatut. Seal on kirjutatud: « . . . Napoleon jäi ootama. Ta viivitas ilmselt kaise ärasõiduga.» Ja edasi: « . . . Mitte kunagi hiljem pole ta andnud rahuldavat seletust oma käitumise kohta neil päevil.»

Ja ka teised biograafid täheldavad Napoleoni kummalist kõhklust, mis polnud talle sugugi omane.

Aga tema teadis juba, et reis Ameerikasse on missioonist muutunud põgenemiseks. Arago keeldumine oli viimane haav, see oli nagu torge, mille läbi haihtusid energia ja ettevõtlikkus.

Ajaloolasele ei piisa arvatavasti Arago tunnistusest. Ma ei tea, kas leidub tema sõnadele mingit kinnitust. Aga see polegi kuigi oluline, minu jaoks polnud tähtis mitte tõesus, vaid tõenäosus.

Arago jutt võis ajaloolastele märkamata jääda; kellelgi ei tule pähegi nende kahe inimese huvipiirkondi ühendada, need on liiga kauged. Aga tarvitses vaid avastada, et nad salaja ristusid, kui tekkis kohe kujutlus Napoleoni mannetust, meeleheitlikust lootusest alustada uut elu teiste rõõmude ja väärtustega. Võib-olla kahetses ta esmakordselt oma noorpõlve valikut. Tema võitudest, tema impeeriumist polnud enam midagi järel.

Tekkis kujutlus Napoleoni solvatud enesearmastusest, Monge'i meeleheitest ja Arago külmast, kalgist järeleandmatusest. Ja ma oleksin korraga tahtnud, et Arago oleks nõusse jäänud. See oli siiski Napoleon. Varises kokku suurejooneline ajastu, ja tundub, et kui Arago oleks ümber mõelnud ja viimasel hetkel Rochefort'i kihutanud, oleks Napoleon uut jõudu saanud ja poleks olnud ei Püha Helena saart ega selle vägeva vaimu vaikset, viljatut hääbumist.

Monge tegi kõik, mis ta suutis. «Monge'i kiindumus Napoleonisse,» kirjutab Arago, «väljendus nende läbirääkimiste ajal selgemini kui kunagi varem.»

Arago ei tauninud Monge'i, üksnes vähesed suutsid Napoleoni võlule vastu panna. (Monge jäi oma elu lõpuni pagendatud sõbrale truuks. Selle eest heideti ta akadeemiast välja. Bonapartiste oli tulus ja ohutu taga kiusata. Võimud keelasid tema matustest osavõtu. Arago astus Monge'i mälestuse kaitseks välja. Ta nõudis, et austataks Monge'i truudust. Arago ei pidanud võimalikuks, et suur õpetlane võiks vääritu inimene olla. Tema jaoks oli väljaspool kahtlust, et Lavoisier'gi hukati ebaõiglaselt — «ta oli õilsaim kodanik ja suur keemik». Ta süüdistab neid, kes hukkasid Bailly. Nad kõik, nende veriste aastate ohv-

rid — olgu La Rochefoucauld, Condorcet või Molbert — olid süütud.)

Ta on veendunud, et geniaalsus ja kuritöö ei käi kokku. Teadus on moraalne ja ka teadusega tegelemine on moraalne, see eeldab omakasupüüdmatust, ausust, seltsimehelikkust.

Ja vankumatust . . .

Kaheksandal juulil asus Napoleon fregatt «Salé» pardale ja suundus merele, ikka veel kavatsusega Ameerikasse purjetada. Ta toimis nagu inertsi jõul — passiivselt ja loiult. Tema ohvitserid palusid inglasi, et need fregati läbi laseksid. Inglise kapten ütles, et kui Napoleon Ameerikasse sõidab, siis puudub garantii, et ta tagasi ei tule ja Inglismaad ning Euroopat uusi vereohvreid tooma ei sunni.

Teise Prantsuse fregati kapten pakkus end inglastele kallale tungima ja neid endaga võitlema sundima, et «Salé»sel ajal läbi lipsaks ja avamerele pääseks. See oli küll Napoleoni vaimus, aga ta ei andnud oma nõusolekut. Põgeneda, et end päästa, — see ei sobinud Napoleonile.

Newton tähendas kord: «Oma jõudu tuleks tajuda ennast teistega võrreldes.»

Nüüdne Arago söandas ennast Napoleoniga võrrelda. Mitte sõjaasjanduses. On teadlasi, kes on võimelised armeesid käsutama, aga isegi suurest väejuhist ei tule teadlast. Teadlasekutsumus nõuab juba noores eas realiseerimist. Napoleon oli kunagi oma valiku teinud . . .

Nüüd pidas Arago oma lahinguid emissiooniteooria pooldajate vastu. Tema kaasvõitleja Fresnel leidis uue lainetusoptika seadused. Ammune võitlus jõudis otsustavasse järku, millest ei olnud muide teadlik mitte keegi peale paarikümne oma teadmistest ja eksimustest tuliseks kõetud aju. Pööramata tähelepanu katastroofidele Euroopas, ponnistasid nad uue, esialgu veel laitmatu tõe nimel. Arago oli just suutnud korraldada võiduka eksperimendi, mis kinnitas Fresneli valemit. Nüüd valmistasid nad ette uut lööki, soovides kindlaks määrata polariseerunud kiirte interferentsi seadusi. Kõne all oli valguse olemus — see oli tähtsam Napoleoni kavatsustest ja mis tahes lubadustest.

Napoleoni ettepanek ei erutanud Aragod põrmugi.

Teadus ei ole varjupaik lüüasaanud monarhidele.

Kolmekümne aasta pärast meenutas ta seda episoodi ilma vähimagi ülbuseta, riivamisi, ühenduses Monge'iga.

Näis, nagu oleks juba üksnes sellise pöörde võimalikkus teda meelitada võinud. Ega see ei ole naljaasi sõita koos Napoleoniga Ameerikasse; milliseid ajaloolisi üllatusi võis see variant küll Arago, küll Prantsusmaa jaoks peita, ja üldse . . . Kõik sõltus temast. Tema jaoks oli see aga vaid kurioosne vahejuhtum, muud midagi. Täiesti ebaoluline võrreldes sellega, mis sündis edasi. Aga mis siis sündis? . . . Mitte midagi. Ta jäi oma observatooriumi. Ta tegi kümme, võib-olla ka kaksteist üsna head tööd. Ja ongi kõik, rohkem mitte midagi.

Kaks kuud hiljem kutsus võitja keiser, Pariisi marssinud Aleksander I, Aragod Peterburi, Teaduste Akadeemiasse. Aleksander taotles valgustatud monarhi mainet. Katariinal olid Euler ja Bernoulli, tema saab Arago.

Sellest kuulda saanud, kutsus teine võitja — preisi kuningas Friedrich — Aragod Berliini, esmalt Humboldti vahendusel, siis aga ilmus ka ise observatooriumi.

Arago ei pakkunud talle istetki. Ta keeldus monarhide pakkumisest kähku ja nagu muuseas.

Tal polnud nendega asja. Ta kihutas valguskiirt läbi kõiksugu plaatide ja prismade, keerutas teda peeglite abil, murdis ja summutas . . . Ta tundis ennast võlurina, Universumi peremehena. Teda piinasid tähtede vilkumise mõistatused. Ta tundis oma tühisust looduse ammendamatu teravmeelsuse ees . . .

. . . Aga see kõik sünnib alles tulevikus, alles kuue aasta pärast. Esialgu seisab ta Tuileries' saalis. Ta rääkis esmakordselt Napoleoniga, see tähendab Napoleon rääkis temaga ja liikus edasi, ja keisri kannul liikusid ministrid, marssalid ja hertsogid, kes olid pälvinud oma kangelastegude, äraandlikkuse ja Napoleoni armulikkuse läbi igavese kuulsuse. Paistis, nagu ei tulekski selle väikese, veidi täidlase mehe võimsusele ja õnnele lõppu. Arago vaatas talle järele ja kuulas, kuidas Napoleon noomis ja õpetas Lamarcki. Vanataat nuttis alandusest ja solvangust, millele ta ei tohtinud vastata. Arago jättis viimase kui sõna meelde.

Sellistel silmapilkudel jääb meelde kõik, iga tühiasi. Ta tundis häbi ja tuska.

Suur Lamarck nuttis nende vürstide ja kindralite ees; Napoleon otsustas, kas temast, Aragost, saab akadeemik. Akadeemikute roheliste okstega väljaõmmeldud mundrid olid nende kõigi meelest livreed, ja neil oli õigus — need olidki livreed. Nad arvasid, et neile, nende jaoks tassis Arago oma käsikirja kaasas. Siin see siis on, kõigi tema eksirännakute ja vintsutuste lõpp-punkt.

Aga miks, mis õigusega olid nemad kõrgemad kohtumõistjad, kes heitsid armu ja hukkasid? Kes neist üldse taipas, mida kujutab endast Lamarck? Ja mis on meridiaan?

Kas ei oleks ehk lihtsam nendega ühte leeri kuuluda, samuti kohut mõista? . . . Või siis nende roheliste livreedega? Selline on teaduse hind. Ta põlgas ja haletses oma kasvatajaid ja õpetajaid, ja haletses iseennast sellepärast, et ta polnud parem, temagi oleks tahtnud, et Napoleon oleks teda tänanud: «Te olete tubli mees, Arago, kodumaa ei unusta teid.» Ta ihkas kiitust, seda ta oli ju siia saama tulnud. Nüüdsest peale on ta koht siin, selles kummardajate ja koogutajate rivis. Tuleb välja, et tema pikk tee läbi Hispaania ja Aafrika tõi teda sellesse rivvi. Iga asja eest tuleb maksta, ja selgub, et ka sirge tee eest tuleb kas vaikimise või kummardusega tasuda.

Vangikongis istudes, Palamósi tänavail kerjates oli ta vabam kui siin, kus tuli teeselda, manitsusi kuulata, kannatada ja ennast alandada . . . Mille nimel? Vaid selleks, et oma tööd teha, et omada eneseteostamise võimalust, et iseendaks jääda. Loobuda iseendast, et iseendaks jääda . . . Oleks ta vähemalt teadnud, mis tal välja tuleb, kui palju ta elektri, optika ja meteoroloogia alal korda saadab, siis oleks tal kergem olnud, siis oleks sel vähemasti mingi õigustus olnud . . .

Aga talle ei saanud keegi midagi ette öelda ja seda silmapilku kergendada.

See on nagu müstika — elada sisse ammu kadunud inimese saatusse ja ärgata koos temaga mingil tema elupäeval; temal endal pole aimugi, mis saab edasi, meie aga teame juba kõike, kuni tema viimse tunnini ja pärast surmagi, mis saab tema raamatutest, kõiksugu teooriatest, milliseid vigu ta teeb, mis saab Napoleonist, mis johtub sellest

kohtumisest, mis saab sellest noorukisolvumisest, et Napoleon teda tähele ei pannud, ei märganud, ei öelnud . . .

Ja tänu taevale, et ta midagi ei öelnud. Nüüdsest peale oli Arago vaba. Enam ei vajanud ta neid noorpõlve naiivseid illusioone. Tema noorus oli möödas. Teda ootasid teised kohtumõistjad, teised jumalad ja teised autasud.

AUSAMBA KOHT

I

Tagantjärele hakkasid Ossokinile selle sündmuse pisimadki üksikasjad tähendusrikastena ning imelikena paistma. Kõige imelikum oli aga see, et kogu see lugu, vähemasti nii, nagu tema seda rääkis, tundus olevat täiesti loomulik ja igapäevane, isegi igav. Ja see oligi, mis sundis teda kuulama.

Juttu tuleb umbkaudu meie sajandi viiekümnendate aastate algusest. Ossokin oli parasjagu oma karjääri alustanud, ja mitte kõige halvemini. Tal oli auto, kabinet, sekretär, ta juhtis suurt osakonda ja tema jutule polnud enam kuigi lihtne pääseda.

Ossokin ei armastanud vastuvõtupäevi. Õhtuks oli pea raske, näolihased tuikasid tähelepaneliku viisakuse ilmest, Ossokin oli tülpinud ja needis oma ametit, mis ruineeris nii noore ja nii paljutõotava elu. Ja kõigist tema püüdmistest hoolimata ei kahanenud järjekord vastuvõtutoas. Kahe aastaga oli see koguni kasvanud. Mida rohkem ta vastu võttis, seda rohkem tema jutule saamiseks end kirja pandi.

Kell oli kakskümmend minutit seitsme peal, praktiliselt võis Ossokin veel kaks-kolm inimest vastu võtta, sest ühe jutulesoovija peale kulus tavaliselt kümme-viisteist minutit.

Ossokin mäletas täpselt, et see jutulesoovija oli eelviimane ja et tema perekonnanimi oli Lidentsov. Nimede peale oli Ossokinil professionaalne mälu.

Rühi ja kõnnaku järgi võis sisenejat umbes neljakümne kuni neljakümne viie aastaseks pidada, kusjuures oli näha, et tema elu pole just kerge olnud. Kõhn, kortsus näoga, kulunud, pruun, väljaveninud taskutega pintsak seljas, tundus see mees kõrbenud, põlenud, lausa söestunud olevat. Ossokin ei vaadanud kunagi jutulesoovijate nägusid. Tema kabinetti astudes tegid inimesed niisuguse näo ette nagu vaja: olid pelglikud, piinatud, vaevatud; need pol-

nud nende tõelised näod ja Ossokin ei lasknud end haneks tõmmata. Kõige lihtsam oli jutulesoovijat läbi näha selle järgi, kuidas ta laua juurde astus või oma paberid ulatas.

Kuni Lidentsov rääkis, lehitses Ossokin tema toimikut. Asi polnud kuigi keeruline. Kaks aastat tagasi oli Lidentsov oma naisest lahku läinud, elas kusagil sõprade juures, üüris siis endale toanurga, nüüd aga palus omaette tuba. Õiguse ühisele elamispinnale oli ta kaotanud, nähtavasti polnud ta tahtnud asja kohtusse anda, ja palus nüüd kiiremas korras, otsekohe eraldi tuba. Mingeid mõjuvaid põhjusi tal aga ei paistnud olevat. Ja ta isegi ei põhjendanud oma soovi. Tobu moodi ta välja ei näinud. Leidub niisuguseid veidrikke, kes arvavad, nagu võiks Ossokin neile sedamaid lauasahtlist korteriorderi võtta. Lidentsov käitus enesekindlalt, oli isegi lõbus. Enamasti käitusid nõnda need, kel oli millelegi kindlale toetuda.

«Järjekord on kõigile ühine. Mille poolest teised teist halvemad on?»

Ossokinil olid igaks juhuks laused valmis, aga ettevaatuse mõttes pehmendas ta siiski tooni.

«Teate mis,» ütles Lidentsov, «mina pean oma olukorras mõtlema iseenda, ja mitte teiste eesõigustele.»

Ossokinile paistis, et teine vastab talle samasuguste valmismõeldud lausetega, nagu esitaksid nad mingit päheõpitud stseeni.

«Missugused need teie eelisõigused siis on?»

Lidentsov hakkas millegipärast naerma.

«Ma olen haige.»

Ta tõmbas varruka üles ja näitas löövet, peent punetavat korbakorda. Vaatepilt oli ülimalt vastik, aga ometi ei häbenenud Lidentsov, vaid uuris mõtliku pilguga oma käsivart.

«Ma pean iga päev vannis käima.»

«Eelisjärjekorda võetakse ainult tuberkuloosihaigeid.»

«Vale haigus, tähendab?»

«Te olete intelligentne inimene,» ütles Ossokin ettehaitvalt. «Kuidas te võite nii rääkida! Te saate ju aru küll, mida lahtine tiisikus endast kujutab!»

Sõnastuse täpsust pole siin ega ka edaspidi võimalik tagada. Vaevalt et Ossokin suutis kogu seda jutuajamist sõna-sõnalt meelde jätta. Oma repliigid taastas ta suurema vaevata, Lidentsovi vastuseid esitas aga mitmel viisil, nii et nende seast tuli valida kõige usaldatavamad. Aga muu-

seas, kuidas otsustada usaldatavuse üle? Nii näiteks rääkis Lidentsov siinkohal hoopis teisest haigusest, mis teda vaevab. Tema jutt oli aga nii segane, et Ossokin pidas paremaks seda mitte korrata, kartes nõnda veel enam segadust tekitada.

Jutu mõte oli selles, et Lidentsov kannatas aja kulgemise all: aja vool läbivat teda, mõjutades mingisuguseid retseptoreid tema organismis. Lidentsov tundis lausa füüsiliselt aja purustavat liikumist, see kandis tema osakesi minema, uhtus teda nagu liiva, ja tema püüdis sellest viiliti läbi trügida. Ossokinile ei avaldanud see jutt aga pooltki seda mõju, mis lööve, kuigi Lidentsov rääkis sellest suure õhinaga, nii et Ossokin pidi teda koguni katkestama: mis on sellel kõigel toaga tegemist? Lidentsov seletas, et tal on praegu käsil teoreetilist laadi töö, et ta peab istuma ja mõtlema. Aga mis töö see on, kui tööl ei käida, sellest ei saanud ega tahtnudki Ossokin aru saada.

«Ah jaa!» tuli Lidentsovile äkki meelde ja ta hakkas taskutes tuhnima. «Selle ma unustasin päris ära!» Ta tõmbas taskust vana kulunud ümbriku.

Seda oligi Ossokin oletanud, seda oligi ta aimanud, et kuskil on mingi paber, muidu ei peaks inimene ennast nii enesekindlalt üleval. Sääraseid sedeleid, resolutsioone ja eestkostekirju, mis sundisid Ossokinit tagama, kaasa aitama ja võimaldama, ei kannatanud ta silmaotsaski. Ta astus selliste tavade vastu isegi välja. Kõik need sedelid piirasid tema niigi viletsaid võimalusi. Rikkusid korda, asjade käiku, kogu seda mehhanismi, mille ta nii suure vaevaga oli välja reguleerinud.

See kiri, millel oli tähelepanu nõudva numbriga peavalitsuse tempel, oli adresseeritud väga austatud seltsimees Ossokinile palvega aidata teaduslikku töötajat seltsimees Lidentsovi, kes tegeleb väga tähtsa uurimistööga. Mingisuguse ülijuhtivusega toatemperatuuril... mingisuguse hüpoteetilise ülijuhtiva molekuliga... just nagu peaks Ossokin aru saama, millest on jutt! See teadlaste suurelisus ärritas Ossokinit kõige rohkem — nemad tegelesid tingimata ülemaailmselt tähtsate probleemidega ja kõik muu oli selle kõrval lihtsalt tühipaljas kribukrabu. Selles paberis oli aga midagi ebatavalist, Ossokin ei saanud aru, mis just, aga miski tegi teda rahutuks. Midagi oli sellel paberil viga.

«Üks tuba,» kordas ta, «väljaspool järjekorda, no mui-

dugi, ülijuhtivus...» ja äkki hüüdis ta, jõudnud oma aimuses selgusele: «Aga allkiri!»

«Mis allkiri?» imestas Lidentsov.

«Siia on ju akadeemik Ljahnitski alla kirjutanud!» võidutses Ossokin.

«Jajah, ta on minu tööga kursis.»

«Või kursis,» noogutas Ossokin rõõmsalt. «Muuseas, Ljahnitski suri mullu. Või oli see tunamullu?» Ja ta tõstis süüdistavalt sõrme.

Aga sellele ei järgnenud mingit hämmeldust, Lidentsov oli isegi veidi pettunud.

«Ah te mõtlete seda,» ütles ta. «Aga mis tähtsust sellel on?»

Ausalt öeldes võpatas Ossokin siinkohal kergelt.

«Kuidas nii, mis tähtsust? Sellel on isegi väga suur tähtsus! See paber ei kehti! Te peate uue kirja võtma. Las akadeemik Polujanov — tema ju teil on praegu — teeb uue avalduse.»

«Polujanov? Ah, jätke!» hakkas Lidentsov kätega vehkima. «Polujanov polnud mingi teadlane. Tühipaljas kohver. Ta ei uskunud iial, et see ülesanne niimoodi laheneb.»

Just selle imeliku lause järel vaatas Ossokin esimest korda Lidentsovile tähelepanelikumalt otsa ja märkas tema haiglaselt tumeda näo lapselikku ilmet. Heledad, kergelt vidukil silmad olid nagu pilud, kus alatasa midagi tuprus ja muutus...

«Mis tähendab oli?» küsis Ossokin aeglaselt ja rangelt. «Mida te sellega mõtlete?»

«Jumal hoidku, keegi ei tuleta teda ju enam meeldegi!»

«Stopp-stopp!» kergitas Ossokin end laua taga. «Alles eile rääkisin ma temaga telefoni teel!»

Lidentsov kortsutas tusaselt kulmu.

«Nojah, kui just nii võtta...»

Ossokin oli kindel, et Polujanovi kohta käivad sõnad polnud mitte juhuslik keelekomistus. Aga ometi oli võimatu öelda, millele see mees siin lootis. Tahtis ta petta? Jälgi segada? Ta ei kohmetunud isegi siis, kui teda teolt tabati, kui Ossokin lauale koputades talle meelde tuletas, et Polujanov on rahvasaadik, teenekas mees, nii et kes andis õiguse... Ja siinkohal koputas Ossokin hoopis iseäralikult vastu lauda, küüneotsaga, nii et kõik oleks selge.

«Võtke seda arvesse!» lõpetas ta tooniga, mis ei nõudnud vastust.

Lidentsov aga muudkui marssis mööda tuba, uurides oma viltusõtkutud kingade ninasid. Ta surus rusikas käed taskusse ja paistis hoopis muule mõtlevat. Võimalik, et ta isegi ei kuulanud Ossokinit.

«Aga kui teie juurde tuleks Shockley?» küsis Lidentsov äkki.

«Kes?»

«Õigus küll, te ei pruugi teda teada... noh, aga näiteks Mendelejev?»

«Mis Mendelejev?»

«Dmitri Ivanovitš Mendelejev, olete kuulnud? Ja Mendelejevil läheks tuba tarvis. Kas tema peab ka Polujanovilt paberi tooma?»

«Aga teie pole ju veel Mendelejev.»

Lidentsov ei teinud tema muigest väljagi.

«Olgu pealegi, aga kui tuleks Mendelejev?»

Hullu pärast poleks Ossokin vihastama hakanud. Hulle oskas ta minema saata. Aga selles asi seisiski, et Lidentsov polnud hull. Ossokinil ei turgatanud sellist mõtetki pähe.

«Te võiksite olla tagasihoidlikum,» ütles Ossokin tooniga, mida oleks tulnud tingimata arvestada.

Ometi ei sattunud Lidentsov segadusse, vaid vastupidi, talle näis see asi nalja tegevat, ta naeris tasa oma mõtete peale ja küllap natuke ka Ossokini üle.

«Muuseas,» nõjatus Ossokin toolileenile, «teie sisseregistreerimise tähtaeg on möödas. Te ei ole kuhugi sisse registreeritud.»

«Ja mis siis sellest?»

«Noh... nagu te ise ei teaks. Te kaotate igasugused õigused. Teid tuleb järjekorrast maha kustutada.»

«See on võimatu!» ütles Lidentsov ägedalt. «Nähtavasti ei kujuta te ette, kui oluline see probleem on.»

Naermise jättis ta siiski järele, haaras oma kehtetu soovituskirja ja hakkas sealt kiidusõnu välja noppima ja neid kommenteerima.

See lõik oli Ossokini jutus kõige segasem. Sest siinkohal ei pööranud ta Lidentsovi sõnadele mingit tähelepanu. Ta koputas lihtsalt pliiatsiga vastu lauda ja ootas, millal see loba lõpeb.

Aga just see osa jutuajamisest pakkus hiljem erilist huvi, mistõttu Ossokinit keelitati isegi mäluvirgutusseanssi läbi tegema. Taastada õnnestus aga siiski üsna vähe. Lausekatkendite järgi võib ainult aimata, et Lidentsov rääkis energeetika, elektroonika ja bioloogia uuendamise võimalustest. «Siis selgub, mismoodi geneetiline molekul informatsiooni säilitab» — see on õieti ainuke lause, mida Ossokin sõna-sõnalt tsiteeris.

Küllap jäi see lause Ossokinile meelde sellepärast, et ta hakkas kinni sõnast «molekul, molekul...» Niisugused tüübid arvavad, et kogu maailm seisab ainult nende molekulidel püsti. Ja muidugi, üksnes nemad teavad, mismoodi molekulid informatsiooni säilitavad ja kelle jaoks nad seda säilitavad, nemad, kujutage ette, on Mendelejevid ja Mendelid, kõik teised on aga mühkamid ja tobud. Kes on Ossokin tema silmis? Kirjutaja, kontoriametnik, kes peab teenindama ja varustama geneetiliste molekulide korüfeesid. Sest nemad, kujutage ette, on korüfeed, maakera nabad, nemad lahendavad maailmaprobleeme...

«Ma usun teid, kulla mees,» — Ossokin muutus niisugusel puhul üliviisakaks ega teinud teist nägugi — «see on muidugi äärmiselt huvitav, kuidas ta seal seda informatsiooni säilitab, ainult et see on ju kõik alles teooria.»

Nüüd kohmetus Lidentsov millegipärast. Siiani oli ta ülearugi vabalt käitunud. Oli segamatult mööda kabinetti jalutanud, akna all seisatanud, selg Ossokini poole, kapi juurde astunud ja «Suure Nõukogude Entsüklopeedia» ja mingisuguste Ossokinile endalegi tundmatute teatmike selgi uurinud.

Lidentsovi kohmetus väljendus selles, et ta hakkas kätega vehkima ja näost õhetama.

«Jah, muidugi, mul on esialgu ainult mudel...»

«See'p see ongi,» jätkas Ossokin rõhuga, tõusis püsti ja astus otse tema poole. «Aga peale teooria on veel praktika. Elupraktika! Teie molekulidega ei saa maju ehitada. Molekule meil jätkub, aga telliskive ei ole. Samuti tsementi. Ja keegi ei taha ehitustööle minna. Kõik on molekulidega ametis. Pealegi toatemperatuuril, mis on muidugi mugavam kui vundamendiaugus küürutada.»

Lidentsov pühkis nõutult otsaesist ja ütles:

«Tähendab, te ei saanud millestki aru!»

«Ei, teie ei saanud millestki aru!» tõstis Ossokin häält. «Te mõtlete üksnes endale!» Ja ta lõi kibestunult käega.

«Aga hea küll! Pole mõtet teiega rääkida. Mind ootavad seal jutulesoovijad. Muidugi, nad pole küll Mendelejevid, aga nad on siiski ka inimesed.»

Lidentsovi-taolistele see mõjus. Ta tõmbus kühmu ja astus kuulekalt ukse poole, pööras aga poolel teel ümber.

«Nii et ma siis ei saanud?»

Tal oli ajaga tõepoolest midagi sassis.

«Ei, ainult järjekorra alusel.»

«Ja te ei kartnud?...» imestas Lidentsov.

«Mida? Mida te silmas peate?»

«... eksida,» ütles Lidentsov vaikselt ja jälle millegi üle imestades.

«Millest te räägite?» hakkas Ossokin millegipärast karjuma, teda silmist laskmata.

Nüüd pilgutas Lidentsov kavalalt silma ja üle ta näo libises midagi hoopis eriskummalist, just nagu teaks ta üht-teist Ossokinist, ja mitte üksnes Ossokinist.

«Aga kui tuleks Mendelejev?»

Ossokin puhkes vastu tahtmist närviliselt naerma ja pilgutas ka silma.

«Mendelejevile ehk leiaksime midagi.»

Kui vastuvõtt oli lõppenud, võttis Ossokin kapist entsüklopeedia, otsis sealt üles Mendelejevi ja silmitses tükk aega koolipõlvest meeldejäänud suure õheda habemega mehe portreed. Lidentsov... Lidentsov... Mendelejev... Mendelejev... Ta kuulatas, vangutas pead ja imestas, et suurtel meestel on isegi nimed ilusad, mõjukad. Ja välimus on neil ka imponeeriv. Siis mõtles ta, kuidas kõlab tema nimi — Ossokin, Ossokin...

Ossokinil oli üks hea omadus — ta oskas ebameeldivat unustada. Kuna Lidentsovi visiit oli mingil moel arusaamatu ja järelikult ka ebameeldiv, siis ei mõelnud Ossokin enam sellele.

II

Nädala pärast oli taas vastuvõtupäev, inimesed tulid taas ja läksid jälle, pidades aru Ossokini märkuste, nende varjatud mõtte ja tema hääletooni üle. Kell seitse lõi Ossokin mapi kokku. Kabinetil oli veel teinegi uks, mis viis otse koridori. Ossokin mäletas seda õhtut hästi. Tegelikult õhtu alles algas, laternad olid alles süütamata, kolla-

sest taevast tibutas vihma, sillutis läikis kollaselt ja vesigi kanalis läikis nagu sillutis.

Ossokin keeras krae üles, mis talle väga hästi sobis, ja tõmbas karuse sonimütsi sügavalt silmile; tal oli tollal moodne, kuid sugugi mitte keigarlik sonimüts.

Kui ta oli üle silla jõudnud, ei keeranud ta mitte kaldapealsele, vaid läks üle väljaku ja astus veinikeldrisse. See oli «Sovetskoje Šampanskoje» või «Šampuusia», nagu Ossokin seda kutsus, hubane veinist, vaatidest ja suitsust lõhnav kelder, kus käisid ümberkaudsete asutuste ametnikud ja komandeeringus olijad, jõid püstijalu pukkide ümber, hammustasid kompvekki peale, ajasid juttu, arutasid hoki- ja jalgpallivõistluste edetabeleid; suurt ning meeletut joomist siin polnud, sest joodi viinamarjaveini ja kõige kangemaks kraamiks oli «pomm» — vahuveini ja konjaki segu.

Ossokin võttis ühe niisuguse «pommi» ja hakkas jäiselt kõrvetavat segu läbi hammaste imema. Väsimus kadus. Alles äsja oli ta viisamisi läbi koridori lipsanud, et keegi teda ära ei tunneks, sest vastasel juhul oleks teda jalamaid oma palvetega rünnatud; alles äsja oli tal iga minut arvel olnud, inimesed üritasid temaga kohtuda, kirjutasid end kuu aja peale järjekorda, varitsesid teda; nüüd aga võis ta siin rahulikult seista, ümberringi tõugeldi, löödi klaase kokku ja keegi ei teinud temast välja, keegi ei aimanudki . . . Ta armastas neid hetki. Sel ajal jättis ta parajasti suitsetamist maha. See polnud tal küll veel päriselt korda läinud, aga ta piiras end tublisti. Nüüd, pärast veinijoomist, tuli tal tahtmine suitsu tõmmata. Ta võttis taskust ainsa seks puhuks hoitud sigareti ja pöördus naabri poole, et tuld paluda. Välgumihkel plõksatas, Ossokin süütas sigareti ja tõstis pilgu.

Ta ei jõudnud veel taibata, kes ta kõrval seisab, kui see mees teda teretas, asjalikult, nagu oleks ta teda siin oodanud. Ja siis äkki taipas Ossokin, et see on Lidentsov, ja imestas oma mälu, veel rohkem aga seda, et Lidentsov ennast ei tutvustanud, nagu oleks ta kindel, et teda mäletatakse.

Lidentsovil oli seljas pikk, laiade õlgadega, kulunud kalevist palitu ja kaelas totralt kirev sall, peas aga säras tal Ossokinile tundmatust silekuldsest nahast müts. Ühtekokku oli tema välimus nii vilets ja armetu, et Ossokin ei hakanud mehe peale pahandama. Ta tajus oma noort

siledat nägu, hästiistuvat mugavat moodsat välismaa ratiinist mantlit ja oma vaba ning lahket hoiakut. Vastu oma põhimõtteid küsis ta isegi, kuidas Lidentsovi käsi käib. Ossokin oli põhimõtteks võtnud mitte mingil juhul ise oma nina täbaratesse olukordadesse toppida. Selline olukord äratas kaastunnet, nõudis kaasabi, ja aidata Ossokin ei saanud. Keegi ei osanud ette kujutada, kui vähe, kui armetult vähe võimalusi tal oli. Vaatamata oma luksuslikule kabinetile, sekretärile ja kõigele muule sõltus Ossokinist väga vähe. Keelduda ta võis, selleks olid tal piiramata õigused. Aga on siis kerge alati ära öelda? Ja kuulata päevast päeva ainult kaebusi ja palveid. Tuldi ju tema juurde üksnes puuduses ja viletsuses. Ja jumal hoidku, kui palju seda ilmas veel oli!

Lidentsov kaebas talle ja tema kaebas Lidentsovile. Niisugusel puhul areneb jutt hoopis teiste seaduspärasuste järgi. Lidentsov jõi konjakit. Ta keerutas konjakiklaasi käes; kokku nad ei löönud, küll aga tõstsid ajuti kohaliku kombe kohaselt klaasi. Ossokin oli veendunud, et ta käitub täiesti demokraatlikult, ja temas hakkas juba midagi kaastundetaolist tekkima. Ja mine tea, võib-olla olekski kõik hästi lõppenud, kui Lidentsov poleks talle millegipärast Mendelejevit meelde tuletama hakanud ja peale käinud, et Ossokin võtaks vaevaks veenduda.

«Milles?» küsis Ossokin sunnitult.

Mütsi peast võtmata tõmbas Lidentsov sellest osava liigutusega välja mingid paberid, terve paki pabereid. Ossokin aimas kohe, et need on igasugused tõendid elamispinna taotlemise asjus.

Oli imelik, et Lidentsov, ise veel haritud inimene, intelligent, ei mõistnud, kui ebasoodus on tal praegu oma hädadega lagedale tulla, kui taktitu see on.

Ossokin võttis pealmise paberi ja vaatas seda. See oli S. Lidentsovi nimelise Ülijuhtivuse Instituudi kirjaplank. Jah, just nii oli sinna siniste tähtedega trükitud: S. Lidentsovi nimeline Instituut.

Ossokinile see paber meeldis. See oli õhuke, krobeline ja tähed olid sinna nagu sisse pressitud.

Ta ühmas Lidentsovile heatahtlikult:

«Väga peen! Väga peenelt välja mõeldud!»

Lidentsov naeratas vastuseks süüdlaslikult, võttis Ossokinilt kirjaplangi ja ulatas talle järgmise paberi.

Ossokin seletas hämaruses hädavaevu peenikest kirja.

Kahtlemata oli see ajakirjaväljalõige. Lidentsovi pildi ja Lidentsovi-nimelise Instituudi fotoga juubeliartikkel tutvustas mingisuguseid uusi dokumente, mis valgustasid omaaegse väljapaistva teadlase tegevust...

Ossokin ei hakanud seda lugema, see nali läks juba liiale; tegemist oli trükikirjaga, selles ei olnud kahtlust — seal oli veel üks väljalõige, teises kirjas, taas Lidentsovi pildiga. Ja roheline, Lidentsovi pildiga mark, kõige ehtsam sakkidega postmark. Sajandaks sünnipäevaks... Ossokin tegi sõrme märjaks ja nühkis pilti — see ei läinud laiali.

Ossokin vaatas Lidentsovile otsa ja uuris siis jälle marki ja väljalõikeid. Lidentsov oli kõikidel piltidel veidi vanem kui praegu, aga näojooned ei olnud moonutatud — Ossokin tundis, et Lidentsov on piltidel selline, nagu ta tegelikult pole veel olnud.

Ossokinil olid tugevad närvid ja teda polnud nii kerge segadusse viia...

«Mustkunst?» päris ta mõistvalt. «Silmamoondus?»

Lidentsov raputas nukralt pead. Ta jälgis kühmu tõmbudes, kuidas Ossokin võttis veel ühe väljalõike, mille külge oli kinnitatud foto. Ossokinile tundus, et Lidentsov sirutas häbelikult käe välja, just nagu tahaks ta dokumenti tagasi võtta. Ta lükkas Lidentsovi käe kõrvale. See sõnum oli ajalehest kiiruga ja räpakalt koos naabersõnumite servadega välja lõigatud. Artikkel kirjeldas S. Lidentsovi mälestussamba avamise pidulikku tseremooniat, katte langemist ja seda, kuidas rahvahulga ette kerkis omapärase lahendusega mälestussammas — kuna sambal puudus piedestaal, rippus teadlase kuju otse õhus, nõnda väliendas kunstnik avastuse ideed... Ossokin jättis lõikusid vahele. Miiting... linnakomitee esimees, täiesti võõras nimi... «meie linnas elas ja töötas»... «meie, tema kaaslinlased»... «sõna on Teaduste Akadeemia presidendil», jälle täiesti tundmatu nimi... «lisas... Lidentsov... kodumaa teaduse saavutustele... muundaja...» Ka minister oli kohal, ja sekretär... ja Ossokin ei tundnud neist kedagi. Ta luges neid nimesid, neid täiesti tundmatuid nimesid esmakordselt. Aga see oli ju ajalehes ära trükitud, ja ajalehte oli Ossokin harjunud uskuma rohkem kui ühtki raamatut või ajakirja. Fotol oli ausammas, väike tribüün, just nagu tuttav väljak, inimeste näod tribüünil olid aga võõrad, võimukad ja liiga noored.

Ossokinil hakkas kõhe. Tõsi küll, ta oskas oma tundeid

varjata. Tema näo järgi ei võinud keegi midagi öelda. Selle hädavajaliku omaduse oli ta juba ammu endale külge harjutanud. Ja Lidentsov lootis asjata. Lidentsov vaatas talle siiti otsa ja tema pilgus ei olnud vähimatki nalja ega isegi mööndust, et see kõik on nali. Ta silmad olid sügavad nagu pilud, sealt õhkus lõdisema panevat jahedust ja paistis midagi, mis ei olnud ette nähtud, midagi täiesti lubamatut.

«Mnjah. Te lähete liiga kaugele, kullake,» ütles Ossokin virila muigega. Aga ta kogus end kohe — asi võttis tõsise pöörde ja ta pidi üliettevaatlikult käituma. «Te kasutate trükikoda? Tegite klišeed. Teil on aktiivsed meetodid. Mida te loodate sellega saavutada?»

«Te ju ise lubasite, ma spetsiaalselt...» alustas Lidentsov, aga Ossokin ei lasknud end katkestada.

«Mind jätke mängust välja! Kes seal teie aryates on?» Ta osutas pilguga üles. «Tulevad uued mehed? Kust teil nende nimed teada on? Kes teile seda ütles? Kas te saate aru, mille järele see lõhnab?»

Ossokin mõistis väga hästi, et kõige targem on praegu skandaali vältida ja võimalikult kiiresti sellest ohtlikust loost välja rabelda. Tal polnud mingeid kurje kavatsusi, aga vastulöögi pidi ta igaks juhuks siiski andma.

«Provokatsioon,» ütles ta. «Sellise afääri pärast võib teid...»

Lidentsov punastas piinatult.

«Kui vana te olete?»

«Mis see siia puutub?» imestas Ossokin. «Jätke järele! Mind te ei püüa!» Ta kahmas väljalõiked pihku ja vehkis nendega Lidentsovi nina all. «Tahate mind ära osta?»

Lidentsovi nägu läks plekiliseks. Ta nuuksatas, küllap hirmust, ja küünitas hingeldades Ossokinilt pabereid võtma, Ossokin aga peitis käe selja taha ja hakkas naerma, sest oli pööraselt naljakas ette kujutada Lidentsovi ausammast — seda väikest läikivat punast pardinina, seda viledaks kulunud kalevist palitut, ja kõik puha pronksist.

«Tore küll! Temale ausammas! Vaata tegelast!» Ta ei saanud kuidagi naeru pidama. «Vaskratsanik! Kolossaalne!»

Lidentsovi huuled värisesid, ta haaras Ossokini käe, väänas seda ja tõmbas paberid ära. Valust ja sellest jultumusest sattus Ossokin raevu, nii et Lidentsovi palituresäärid ragisesid ta käes. Lidentsov ei kaalunud õieti

midagi, ta lendas nagu udusulg nurka ja patsatas põrandale. Kargas aga kohe püsti ja tormas uuesti Ossokinile kallale. Ossokini klaas tinises ja kukkus puruks. Ossokin oli Lidentsovist palju tugevam, ta oleks võinud teist nagu takukoonalt tuuseldada ja tal kaela kahekorra käänata. Täikrae! Või temast hakatakse kõnesid pidama!

Juuresolijate poolehoid kuulus loomulikult Ossokinile. Tegu oli ilmse huligaansusega. Ossokin oli sunnitud ennast kaitsma. Nii kvalifitseeritigi Lidentsov miilitsa tulles korrarikkujaks. Ja viidi kaasa. Seda enam, et ta polnud kuhugi sisse kirjutatud, nagu pass näitas. Ja et ta oli purjus. Ja et ta tükkis muudkui Ossokinile kallale.

Hingelise tasakaalu tagasisaamiseks tellis Ossokin veel seda grammi konjakit. Koristaja pühkis klaasikillud kokku, võttis veinist tilkuva foto ja ulatas Ossokinile. See oli Lidentsovi ausamba foto, pagana hästi tehtud foto. Ossokin pistis selle taskusse — igaks juhuks, asitõendiks.

Järgmisel päeval helistati miilitsast, ja Ossokin ütles oma arvamuse: aferist, ja ülepea tuleks instituudi ühiskondlikel organisatsioonidel temaga tõsisemalt tegelda. Omalt poolt käskis Ossokin tema kui isiku, kes pole kuhugi sisse kirjutatud, korterijärjekorrast kustutada.

Rohkem ta Lidentsovist ei kuulnud. Selle loo püüdis ta aga ära unustada. Kunagi hiljem, kuulnud telepaatia olemasolust, kandis ta juhtunu telepaatia, hüpnoosi ja muude vigurite arvele ja rahunes lõplikult.

III

Õhtu ei tahtnud ega tahtnud tulla. Taevas tõmbus küll tumedaks, tänavail püsis aga ehavalgus, aknad loitsid ja silm seletas kaugele. Ossokin jõudis Mere väljakule ja seal oli veel valgem. Uus hotell helkis sinkjas metallis ja läbipaistvas plastmassis. Ka aknaklaasid olid sinkjad, mere värvi, ja ehituse sujuvad piirjooned tardusid kõrguses nagu Musta mere tormilaine.

Ossokin nägi seda hotelli esmakordselt: viimastel aastatel polnud jalutuskäigud teda siia kanti toonud. Pole midagi öelda, päris ilus. Ossokin püüdis meelde tuletada, mis selle hotelli kohal enne oli olnud, aga ei suutnud. Miski segas teda, nagu oleks väljak oma praegusel kujul talle juba tuttav. Eriti see uus hotellihoone. Kui ta seda

terasemalt silmitses, tundis ta selle just nagu ära, kuigi talle oli täielikuks uudiseks, et see on helesinine.

Kodus istus Ossokin enne magamaminemist kirjutuslaua taha ja püüdis midagi meelde tuletada. Hajameelselt tõmbas ta ühe sahtli teise järel välja ja tegi mappe lahti. Seal olid vanad dokumendid, märkmikud, konverentside mandaadid, pääsmikud, ametiasjade üleandmisaktid: paljusid asju ta ei mäletanudki enam ja imestas, et ta oli kunagi üleliidulisel nõupidamisel ettekandega esinenud ja et selle teesidki olid ära trükitud. Ta soris mapi mapi järel läbi, endale aru andmata, mida ta otsib.

Keset ööd ta ärkas üles, pani tule põlema ja asus ägisedes alumise sahtli kallale. Mingi ime läbi oli see foto tõepoolest alles. Nähtavasti oli ta selle tookord ümbrikuga seifi peitnud.

Ta ei kuulnud, millal naine kabinetti tuli. Ta istus pidžaamaväel vaibal ja õõtsutas end nagu Buddha. Midagi kuulmata vaatas ta naist tühja pilguga ja ulatas talle foto:

«Ütleb see sulle midagi?»

Naine läks tõi prillid ja uuris tükk aega fotot.

«Minu meelest on see Mere väljak... Uus hotell, aga seda siin ma küll ei...»

«Rumal,» ütles Ossokin. «See foto on nelikümmend aastat vana. Mäletad, ma rääkisin sulle.»

Naine võttis prillid eest, ta silmad läksid hirmust suureks. Ja Ossokinile tuli meelde, et ta polnud seda mitte temale, vaid kadunule, oma esimesele naisele rääkinud.

«Hea küll, mine nüüd ära,» ütles ta. «Ma heidan voodisse.»

Hommikul sõitis ta Mere väljakule. Foto käes, käis ta mööda väljakut ja otsis kohta, kust see pilt oli tehtud. Hotellist paremat kätt oli üks kahe torniga villa, mida võis ka fotol näha. Ossokin taganes, nii et hotelli eend jäi ühele joonele villa torni servaga, ja asus võrdlema. Hotell vastas täielikult fotol olevale hotellile, sokli bareljeefid olid samad ja samad olid ka laternad ning kõnnitee kaar. Fotol oli näha ka inimesi, sadas vihma, sillutis läikis. Raskelt kepile toetudes käis Ossokin veidi ringi, et rahuneda. Lõppude lõpuks ühtis foto ainult osaliselt tegelikkusega, ausammast ju polnud. Fotol oli ausammas justkui mingis orvandis, selle taga oli nišš, sügav lohk kerges kristalses klaashoones. Ja seda hoonet polnud samuti ole-

mas. Hotellist vasakut kätt losutas kestendav majauberik apteegi ja kalapoega, kõnniteel lumelörtsis vedelesid virnas hõbedased raudtaraosad. Mida rohkem Ossokin seda vana maja vaatas, seda pentsikum see talle tundus: kalapoe pimedad vitriinid olid tolmu täis ja ka apteek oli pime. Ta astus lähemale. Väravaaluses mõõtsid kaks tehnikut midagi mõõdulindiga.

«Remont?» küsis Ossokin.

«Maha lammutame, papi,» vastasid mehed. «Teeme maatasa.»

Ja nüüd nägi Ossokin, et maja oli tühi, aknaraamid eest ära võetud ja väravaaluses vedelesid uksed, vanad pikkade kellatahvlite ja postkastijälgedega uksed.

«Mis siia siis tuleb?» küsis Ossokin.

Mingi hoone, aga missugune nimelt, seda tehnikud ei teadnud. Nad soovitasid Arhitektuurivalitsuse poole pöörduda. Ossokin sõitiski sinna. Ja sai üsna kähku, mis tal vaja oli, kuigi ta ei saanud seletada, miks tal seda vaja on. Muuseas, ta ei seletanudki midagi, ta oskas igasuguseid küsitlemisi vältides mõjukalt ja puiklemisi rääkida. Tal on tarvis tutvuda Mere väljaku rekonstrueerimise projektiga. «On vaja, ja kõik» kordas ta tähtsalt. Ja see mõjus.

Projekti koostajaks oli Murzin, tugev, paljaksaetud peaga ja tumedate prillidega noormees. Ta istus laual oma arhitektide keskel, kes olid niisama päevitunud, noored ja kullakarva sviitrites. Nad mõõtsid külmalt seda tüsedat hingeldavat, vanameest, kellel olid hõredad juuksed, kitsad püksid ja pärisnahast kingad.

«Mis viga on?» küsis Murzin.

«Kas teile helistati? Kus see projekt on?»

«Tõmmake hinge!» ütles üks neidudest. «Istuge!»

Murzin popsutas piibutobi.

«Kes te olete?» küsis ta. «Muistne kreeklane?»

«Miks te seda arvate?» imestas Ossokin.

«Ainult muistsed kreeklased võtsid arhitektuuri nii tõsiselt.»

«Hea küll, seda me veel näeme, kes meist kreeklane on,» ütles Ossokin.

«Lenotška,» ütles Murzin, «näita seltsimees pensionärile projekti!»

«Üks hetk!», tõstis Ossokin kuivetanud sõrme. «Ei

maksa minema hiilida. Siin on tegemist täiesti erilaadsete asjaoludega.»

Nad jäeti kahekesi verandasarnasesse, üleni klaasist kabinetti. Murzin laotas kavandid põrandale. Ta märkas, kuidas vanamees tõmbas silmad kissi, just nagu koguks ta julgust, tema käes värises mingi foto, ta uuris kavandeid, siis fotot, siis jälle kavandeid ja ohkas lõpuks rõõmsalt:

«Aitäh! Ma tänan teid südamest!»

«Mille eest?»

«Teil on täiesti iseseisev projekt. Rentaabel.» Ossokin pühkis taskurätikuga otsaesist ja silmi. «Te olete tubli. Kohe näha, et andekas inimene!»

Vanamees raputas liigutatult ta kätt, ja Murzin leebus mõnevõrra. See oli see järk tema elus, kus ta otsis kiitust, armastas seda ja kinnitas naerusui, et see, kellele tema projektid meeldivad, on hea inimene.

«Ega teil siia mingit ausammast ei ole ette nähtud?» päris Ossokin.

«Mis ausammast?»

«Ja kui tulebki,» jätkas Ossokin kergendatult, «siis kindlasti mõnele meresõitjale? See on ju Mere väljak.»

«Kust te selle ausamba võtsite? Väljakul pole ju ruumigi!»

«Just, just,» kinnitas Ossokin omakorda. «Seal pole ruumi! Teie projekt välistab selle võimaluse. Annulleerib.»

Murzinile tegi vanamehe innukus nalja, aga kui Ossokin hakkas pärima, kas see projekt on kinnitatud, ja kes selle kinnitas, ja kas see on ikka täielikult kinnitatud, muutus Murzin valvsaks.

«Mis teil sellega asja on?» küsis ta jämedalt.

Nüüd pani Ossokin tähendusrikka näoga ta ette foto. Heitnud fotole hooletu pilgu, viskas Murzin selle lauale.

«Ja mis siis? See on ju ammu teada.»

Ossokin võpatas.

«Kuidas nii?»

«See asi on meil läbi kaalutud.»

«Kes kaalus? . . . Ja mistarvis?»

«See on ju Kisseljovi variant. Kas teie ei tea seda?»

«E-ei.»

«See variant lükati tagasi. Konstruktiivne küll, selle koha pealt pole midagi öelda, aga kuivavõitu. Ja kuidagi vanamoeline.»

«Nii et see on siis projekti foto, tahate te öelda?»

«Mis teie siis arvasite?» ütles Murzin. «See on selle projekti viimane variant... Vabandust.» Ta vaatas paljutähendavalt kella, aga Ossokin ei liigutanud oimugi. «Mul on kiire.»

«Muuseas,» ütles Ossokin monotoonselt, «ma sain selle foto neljakümne aasta eest.»

«Ärge rääkige!» imestas Murzin loiult.

«... kui seda hotelli veel polnud. Aga pildil ta on. See oli siis Peetri väljak. See siin on aga juba Mere väljak. Säh sulle siis kreeklasi! Kui te ei usu, vaadake veel kord. Fotot. Seal on inimesed peal.»

«Kombineeritud võte,» ütles Murzin. «Montaaž. Seda kasutatakse vahel.»

«Olgu peale kombineeritud, aga kust ta seda teadis?»

«Kes?»

Vahejuhtum kellegi Lidentsoviga oli sel esimesel korral Murzini jaoks vaid lõbus, kuigi ülearu pikk anekdoot. See kõik oli sündinud liiga ammu, enne Murzinit, ja tekitas temas ainult uudishimu. Need ajad, kus teda ennast polnud olemas, näisid juba üksnes sellepärast imelikud ja muinasjutulised. Nad liitusid halli minevikuga, kus elasid nõiamoorid, kus otsiti lumeinimest ja köeti puudega...

Ukse vahelt vahiti ühtelugu sisse, päike paistis hiigelsuurde aknasse ja Ossokini tõsidus tundus Murzinile pööraselt naljakas. Teda viisid segadusse ainult niisugused detailid nagu punetav korbatis ja kullendav müts. Need detailid olid liiga absurdsed ja udujutuga sobimatud. Võib olla, et see lugu polnud siiski mitte päriselt välja mõeldud, et mingisugune Lidentsov oli tõepoolest olemas olnud ja vanamehel kenasti pea segi ajada suutnud.

«Müstifikaator. Ja küllalt andekas,» ütles Murzin. «Neid on olnud. Näiteks krahv Cagliostro. Ja veel mõned, mul ei tule praegu meelde. Vaevalt küll, et meie ajal võiks veel niisugust hookuspookust teha...» Ja ta muigas.

Aga Ossokin ei vastanud tema muigele. Ta ei mõistnud, miks Murzin hirmu ei tunne. Ta tundis, et veel hetk — ja teda hakatakse hulluks pidama, ta ei saa oma juttu millegagi tõestada, mida ta ka ette ei tooks ja millele ka ei viitaks — teda ei usuta, ja mida täpsemalt ta jutustab, seda halvem. Aja paks sein eraldas teda Murzinist. Läbi selle seina oli võimatu midagi karjuda või koputada.

«Kui vana te olete?» küsis Ossokin.

Murzin surus käed taskusse ja hakkas varvastel kõikuma:

«Paistab, et ma olen kõik teie soovid täitnud? Aitäh selle loo eest ja kiitva hinnangu eest minu projektile. Teie külaskäigu eesmärk jäi mulle küll arusaamatuks, aga nagu ütles Byron, nüüd hüvasti, kui igaveseks, siis igaveseks hüvasti...»

«Muidugi, mul pole praegu enam võimu,» sõnas Ossokin väsinult. «Aga arvestage seda, et minu elu möödus vastutaval ametikohal. Me vastutasime iga sõna eest peaga. Mõtlesime iga sõna hoolikalt läbi. Nii et kui mina juba midagi ütlen... Kangemad mehed kui teie jäid kuulama...» Ta astus ukse poole ja ta kepp kopsus, hoolimata müra summutavast sünteetilisest vaibast.

Lävel pöördus Ossokin ümber ja kibrutas kollaseid kortsulisi lauge.

«Olete te ikka kindel?»

«Milles?»

«Et teie projekt ellu viiakse.»

«Ta on ju niisama hästi kui kinnitatud.»

«Ma soovitan teil iga teostamisjärku hoolega jälgida. Ma soovin teile head.»

«Au revoir,» ütles Murzin. «Ciáo! Meil vedas, et niisugune mees meie töökotta sisse astus.»

Aga nüüd vaatas Ossokini punsunud näost vastu midagi nii julma ja kandilist, et Murzin sõnapealt takerdus.

IV

Ilmselt võpatas Ossokin, kui ta keskkütteradiaatori juures inimkogu märkas. Trepikojas oli videvavõitu ja Ossokin jäi seisma.

«Ega te ometi ei kohkunud? Oi-oi, Matvei Jevsejevitš, te olete ju selgeltnägija!»

Ossokin jättis vastuse võlgu.

«Te olete ju ennustaja! Prohvet! Ja mida on ühel prohvetil karta? Prohvet peab kõik ette ära teadma. Teil on ju kõik teada. Te võite ju kinnisilmi ennustada. Võite mullegi ennustada. Võite ju? Kõik, mis minuga juhtub, eks ole? Augur. Teosoof.»

«Kodanik, ärge tülitage teisi inimesi!» ütles Ossokin.

«Hoopis teie tülitate teisi inimesi! Teie!»

Ossokin jäi meest terasemalt silmitsema.

«A-aa, Murzin! Mis teil viga on?»

Ja Ossokin vangutas pead, sest Murzin oli veidi purjus, aga võib olla ka, et ta vangutas sellepärast pead, et Murzin nägi tõepoolest hale välja — nende kahe päevaga oli ta kõhnaks jäänud, peas valitses tal võimatu virvarr ja silme all olid sinised rõngad.

«Minu projektihakatis... taoti maa sisse,» ütles Murzin. «Tänu teile, Matvei Jevsejevitš. Saite, mida tahtsite! Mis te vaikite? Milleks teil seda tarvis oli? Tahtsite midagi tõestada? Solvusite?...»

«Tähendab... Tähendab...»

Ossokin kangestus, nii et tuli tal paliturevääridest kinni võtta ja raputada, et ta taipaks... Ta oli kohev ja kerge nagu agänakott, ta pea kõlkus siia-sinna ja tuimunud liikumatud silmad läksid pungi. Murzin müksas teda meeleheites:

«Öelge siis lõpuks, mis kasu te sellest saite!»

Sõnagi lausumata vedas Ossokin end trepini ja vajus istukile. Murzin silmitses teda põlglikult: prohveti asemel kössitas tema ees südant kinni hoidev hirmunud rauk. Kas oli üldse tasunud seda vaeva näha, teda oodata, midagi loota, tema nime, isanime ja aadressi välja uurida? Piinlik oli oma üleelamisi meenutada. Kainelt võttes oli see hüsteerik lihtsalt asjaolude juhuslikku ja õnnetut kokkusattumist ette aimanud, muuga ei saanud siin tegemist olla.

Siinkohal tõstis Ossokin pea ja küsis, kelle projekt siis vastu võeti.

«See p see on, et nähtavasti Kisseljovi oma,» ütles Murzin. «Seesama variant, mis oli teie fotol. Seda eelistatigi.» Ja Murzin muutus seda öeldes uuesti süngeks: «Mis te pärite, see on ju teie töö!»

Ossokin tõmbus nagu hirmu tundes kössi ja ütles ahastades:

«Kas te ikka veel aru ei saa? Ega ma teid siis ilmaasjata ei hoiatanud!»

«Mille eest? Võite te inimese moodi seletada, mille eest?»

«Oleks tulnud tegutseda! Kas te võtsite midagi ette?»

Murzin kehitas õlgu.

«Te ei uskunud,» ütles Ossokin parastades.

«Mida?»

Ja äkki põrkas ta vastu Ossokini pilku, millest uhkas

jäist pimedust. Ja Murzinit haaras kahtlus: kas ta äkki ei kuulanud pealt, ei nuhkinud, ei reageerinud. Kes teab...

«Lora! Jamps!» ütles ta. Ta sai kindlusetunde tagasi. Kuivõrd vanamees ei puutu asjasse, siis on siin tegemist statistilise või isegi dünaamilise seaduspärasusega.

«Jälle te rahustate end!» ütles Ossokin. «Lasete end lõdvaks.»

«Matvei Jevsejevitš, kas te olete kuulnud midagi tõenäosusprotsessidest?»

«Ärge ennast petke!» ütles Ossokin vaikselt, aga kindlalt. «Öelge parem, kuidas komisjon oma otsuse formuleeris. Kes seal esimesena kokutama hakkas? Ja millest see kõik ülepea alguse sai?»

Ta tegi selgeks, kes mida ütles, kuidas komisjoni esimees käitus ja kellest üldse midagi sõltub. Murzinit kuulates noogutas ta kergelt, ägises ja kaalus midagi mõttes.

«Pole viga, küll me laseme veel üht-teist käiku,» pomises Ossokin. «Niisuguse projekti tagasilükkamine on lihtsalt sigadus.»

Murzin küsis irooniliselt.

«Mispärast see Kisseljovi projekt siis teile ei meeldi? Kompositsioon ei rahulda või?»

«Ma sülitan kompositsiooni peale!» ütles Ossokin. «Hotell juba löödi üles, kui silmi lahti ei hoia, lüüakse ka see Kisseljovi maja üles.»

Ja see Ossokini totter enesekindlus mõjutas imelikul kombel Murzinit.

«Ärge kartke midagi!» ajas Ossokin end püsti, nagu ergutaks teda hädaoht või ähvardus. «Küll ma selle asja ära korraldan. Me oleme Lidentsovist kõvemate meestegagi hakkama saanud...»

Kahju, et Murzin leppis Ossokiniga kohtudes üksnes kuulaja osaga. Hiljem selgus, et just nimelt Murziniga oli Ossokin kõige avameelsem olnud. Aga sellest hoolimata ei esitanud Murzin talle isegi kõige loomulikumaid küsimusi, ta tahtis alati võimalikult kiiresti temast lahti saada ja ära minna.

Ta kartis, et on lasknud end juba ülearugi sellesse absurdsesse loosse tõmmata.

Ja eelaimus ei petnud teda. Mõne päeva pärast nõuti projekti uuesti läbivaatusele. Nähtavasti oli Ossokin kõik rattad käima pannud. Ekspertiisikomisjon targutas ja targutas ning soovitas lõpuks mõningaid ettepanekuid

arvesse võtta. Muudatused olid põhimõttelist laadi ja Murzin keeldus kategooriliselt. Siis tuli murelik ja nagu noorenenud Ossokin ja seletas, kui palju vaeva see oli nõudnud, et ülemust Murzini projekti juurde tagasi pöörduma keelitada, et nüüd läheb kõik libedalt, et kõigiga on räägitud . . .

«Aga kas te kujutate ette, mida nad nõuavad?» raevutses Murzin. «Silueti lihtsustamist! Mis siis üldse järele jääb?»

Ossokin lehvitas õlgkaabuga tuult. Ta pundunud nägu hiilgas ja läikis.

«Tuleb oma isiklikud huvid ohverdada!»

«Mille nimel?»

«Ühiskonna nimel. Ma ütlesin teile, et see lobamokk Lidentsov tuleb kohe alguses maatasa teha. Teie enda huvides. Aga teie tahate, et teised teie eest kõik ära teeksid. Seda ei juhtu. Kõigil on küüned enda poole. Nii ma siis peangi teie eest käima ja kummardama — minu eas! Vähe sellest, et te hea juhuse mööda lasksite . . .»

Siinkohal kõõritas Ossokin põlglikult tööruumi klaasseinu ja palus Murzinil alla tulla. Teel hoidis Ossokin tal kõvasti käe alt kinni ja nad läksid kohvikusse, kus oli palju rahvast ja lärmi.

«Kuulge, ega te ei ole ometi kellelegi lobisenud?» küsis Ossokin vaikselt.

«Et mind sihukeseks peetaks?» puuris Murzin sõrmega oma ninukohta.

«Mul on tunne, et nad on kuskilt haisu ninna saanud. Nad on liiga ettevaatlikud. Neile helistati Moskvast, aga nemad muudkui venitavad ja venitavad. Kas neile keegi äkki koputamas ei ole käinud?»

Hiljem tunnistas Murzin, et teda mõjutas just Ossokini enesekindlus. Isegi siis, kui Ossokin rääkis nähtamatu vaenlase riugastest, ei tundunud see üldse mitte naljakas.

«Kas te ei näitaks mulle veel kord seda fotot,» palus äkki Murzin. Ta oletas, et Ossokin hakkab nihelema: pole kaasas, on kuhugi kadunud, varastati ära. Aga Ossokin oleks seda nagu juba oodanud ja tõmbas foto otsemaid rahataskust välja.

Murzin asus seda umbusklikult uurima. See ausammas pani teda muigama. Kahjuks polnud fotol näha selle Lidentsovi näojooni; missugune enesekindel tüüp — nii heal arvamisel endast, ja mis peaasi, oma tulevikust. Kas niisugune iseteadvus tõesti aitab inimest? oleks Murzin tahtnud teada. Kas see aitab kannatada ja loota või töötada?

Ta mõtles nalja teha ja küsida, kas Lidentsovile endale see ausammas meeldis, aga ta ei küsinud, sest ta pilk jäi pidama hoonel monumendi taga, sellel Kisseljovi kristallil.

Ja vähehaaval kandus Murzin ikka kaugemale, sinna, Mere väljakule, mis oli talle pähe kulunud; tõsi küll, praegusel väljakul polnud neid puid ja muruplatse ja seda sõiduteed, kus kihutasid mingid kummalised autod. Aga Murzinit ei hämmastanud taust — arhitektuuriajakirjades oli moes projekte niinimetatud kollaažtaustale trükkida; teda jahmatas hoopis see hoone, Kisseljovi kristall. See polnud projekt ega ka makett. See oli kivist tehtud hoone. Seintel võis märgata plekke. Sokliornamendile oli tahma kogunenud — see polnud vari ega retušš. Aknaklaasid — pestud ja tolmused — läikisid erinevalt, tuul oli kardinad aknast välja puhunud. Ta tajus inimesi seal sees, nende seinte taga. Ja tema arhitektikogemused ütlesid talle, et see maja oli tõepoolest olemas. See seisis, ja mitte enam esimest aastat, Mere väljakul, selsamal kohal, kus praegu puhastati platsi tema, Murzini projekti jaoks . . .

Murzini õnnetus, nagu ta hiljem ise tunnistas, oli selles, et tema jaoks polnud mingit vahet ebatavalise ja võimatu vahel. Teda oli kogu elu tavalisega harjutatud, teda polnud imeks ette valmistatud ja ta ei teadnud, kuidas ebatavalisse suhtuda — kõige lihtsam oli see kui võimatu kõrvale heita. Ta keerutas fotot nii- ja teistpidi, lootes pettust avastada. Aga pettust polnud. Sinna, kuhu pidi tulema tema projekti järgi ehitatud maja, oli püstitatud igav, mõtte- ja tundelage Kisseljovi kristall. Miks? Kuidas see juhtus? Mis õigusega?

Ta suu tõmbus häbist ja solvumisest kuivaks. Ta mõletas vähimaidki pisiasju, mis olid selle hetkega seotud, — luitunud veiniplekke fotol, laulu, mida kaks lopsakat näitsikut televiisoriekraanil ümisesid; veel praegugi kõlas see mõttetu ja pealetükkiv motiiv ta kõrvus.

Ja ta viha pöördus Lidentsovi vastu — mis õigusega kamandab keegi kaugest minevikust tema, Murzini saatust? Üle aasta tööd, võib-olla üks tema paremaid projekte — ja palun, kõik koera saba alla, lihtsalt sellepärast,

et mingi auahne pärdik tahab endale ausammast püsti ajada.

«Just nimelt,» kinnitas Ossokin, «seda ei tohi lubada!»

Murzin raksas rusikaga lauale:

«See teie Lidentsov on avantürist!»

Ta põhjas Lidentsovi kõige rängemate sõnadega, kuni lõpuks toibus.

«Te olete vana inimene, aga usute sihukest jampsi! See on ju idiootsus! Lollus!» Ta liputas fotot Ossokini nina ees. «Täielik idiootsus! Mingisugune šarlatan tüssas teid, ja teie...»

Baarileti ees seisvad noormehed vahtisid neid. Ossokin silmitses rahumeeli Murzinit ja muigas siis millegipärast.

«Vähe sellest,» ütles ta, «ma kvalifitseerisin selle otsekohe provokatsiooniks. Ja sellepärast tulebki võidelda!»

See, mida ta rääkis, oli ebaloogiline ja rumal, aga Murzin kuulas teda ahnelt.

«Vastasel korral saab ta oma tahtmise. Me ei tohi alla vanduda ega targutada!»

Murzin jõi konjakit ja väristas pead, nagu tahaks ta teadvusele tulla.

«Ei, arutame selle asja siiski läbi. Oletame, et see foto ei ole võltsitud. Ja et teie jutt peab paika. Lidentsov on ausammast väärt. Ja Kisseljovi maja ehitatakse valmis. Mis mõtet on siis vastu punnida? Ja on see üldse aus? Kui Lidentsovi tunnustada, siis pole põhjust võidelda. Ja kui mitte uskuda, siis pole vaja ka tunnustada, siis pole jälle mingit mõtet võidelda!»

Ossokin vaatas teda põlglikult:

«Ma ju ütlesin teile, et me ei tohi targutama hakata. Teil ei ole õiget võitlusvaimu. Kas te kavatsete siis tõepoolest, käed rüpes, istuda ja pealt vaadata?...»

«Oodake!» haaras Murzinit äkki kahtlus. «Aga mis teil sellest on? Mida see Lidentsov teile halba tegi?»

«Mida ta mulle teha sai?» kissitas Ossokin silmi. Ta istus sirgelt ja vaatas liikumatult ühte punkti. «Niisugustest nagu tema ma ei sõltunud. Mina võisin temale ühtteist teha, seda küll. Aga ma liberaalitsesin. Ja tagajärjed on nüüd käes... Mul on selge, mis suuna see asi võtab. Varju heita, kiruda, ümber hinnata. Et näe, ei tunnustatud. Vale mehed olid eesotsas...»

Murzin ei mõistnud hästi tema vihjeid, solvumist, ähvardusi, aga ta tundis, et vanamees kavatseb võidelda viimse

veretilgani, nagu öeldakse. Seejuures masendas Ossokin teda oma vankumatu veendumusega, et kõike võib muuta, mõjutada, parandada — nii tõenäosusteooriat, füüsikat kui ka tulevikku; tegelikult oli ta valmis isegi minevikku ümber tegema.

«Tuleb võidelda,» kinnitas Ossokin. «Kujutage ette — muudatused! Tähtis on selle asja telgitagused avada!»

«Muuseas, on ta elus?»

«Ma ei usu...»

Ossokin jättis midagi ütlemata ja Murzin tundis äkki mingit külma hingust. Ta jõi konjaki ära, ja tõmbus turri.

«Aeg oli väga keeruline,» ütles Ossokin, «raskete teede õnn ja nii edasi. Ja rööbiti sellega igasugused pettumused ja paljastused. Niisugune olukord nõuab kindlat kätt. Kord pidi olema. Kujutage ette, kui igaüks võiks pildistada seda, mida tegelikult pole olemas! Ossokin sihtis sõrmega Murzinit. «Paljugi, missugune tulevik kedagi ees ootab. Aga kui seda kõigile pasundama hakata, mis sellest siis välja tuleb?»

Ossokini sõnad äratasid Murzini hinges midagi rusuvat, küllap lapsepõlves kuuldut. Minevikul, kust Ossokin pärines, oli oma jõud, ja vanamehest õhkus seda jõudu, tumedat, salapärast, tajutavat üksnes oma vaenulikkuses Lidentsovi vastu.

Siiani polnud Murzinil ühtegi vaenlast olnud. Tema elu oli veerenud imelihtsalt, anne, see tore asi, oli teda vabastanud vajadusest elu üle sügavamalt järele mõtelda. Ja kui tema ette kerkis takistus, muutus ta lausa pööraseks ja püüdis seda iga hinna eest ületada.

Ta tegi parandused ära. Projekt vaadati komisjoni poolt uuesti läbi, ta põhjustas lahkarvamisi ja suunati järgmisse komisjoni, kes esitas uusi parandusettepanekuid. Ja kuigi Murzin enda üle irvitas, hakkas ta ometi tajuma mingi nähtamatu vaenlase olemasolu, ja selle pentsiku kahevõitluse õhin kiskus teda üha enam kaasa.

Ta mõtles ikka sagedamini Lidentsovile ja püüdis teda endale silme ette manada; millegipärast oli Lidentsovil tema kujutluses nukker-rahulik ilme, sügavalt aukuvajunud silmad ja vanamoeline saterkuub. Murzin oleks tahtnud tema elust täpsemat ülevaadet saada ja pöördus tuttavate füüsikute poole. Vastus viibis, füüsikud ajasid jälgi ja teatasid lõpuks, et Lidentsovist pole keegi midagi

kuulnud. Ühtegi sellenimelist, vähegi tähtsamat füüsikut pole iial olnud.

Esimesel hetkel ei uskunud Murzin oma sõpru. Ta oli oodanud kõike muud, aga mitte seda. See oli mõeldamatu, ta ei suutnud sellest toibuda. Ta oli õnge läinud, sisse kukkunud nagu viimane idioot ja kõrvad kikki ajanud. Tuleb välja, et Ossokin tüssas teda ja vedas ninapidi nagu mõnd nolki. Õigupoolest polnud ta Ossokinit kunagi päriselt uskunud. Polnud uskunud, aga oli ometi kuulanud...

Ta helistas Ossokinile ja nõudis, et see kohe tema juurde tuleks. Ta hääl oli niisugune, et Ossokin ei söandanud midagi pärima hakata. Murzin pani toru hargile ja mõtles, mis huvi Ossokin selle asja vastu tunneb ja milleks ta end vaevab. Samas unustas ta aga Ossokini, sest tal oli praegu muudki teha. Ta võttis riiulilt oma projekti esimese, põhivariandi ja pani selle viimase kavandi kõrvale.

Ta ise ei mäletanud pärast, kui kaua ta seal nõnda, pea käte vahel, istus. Tema ees oli ülevaatlik pilt oma möödustest, kokkuleplusest ja argusest...

Ossokin raputas teda õlast.

«Oo, see olete teie, Matvei Jevsejevitš!» Murzin hõõrus kätega nägu ja tõusis, ta liigutused olid aeglased ja rasked. «Lidentsovi ausammast ei tule. Ärge muretsege! Kuivõrd pole modelli. Pole, kelle järgi seda kokku mätsida. Võib olla, et minevikus püstitati varikujudele ausambaid. Aga meie ajal peab siiski midagi ette näidata olema. Te ei saa aru? Vaeseke!» Ta nöökis tükk aega mõnuga Ossokinit.

Aga imelik küll, Ossokin ei solvunudki ega läinud tusaseks, vastupidi, ta lausa juubeldas ja laksas endale vastu põlvi.

«See on ju tore! Ma teadsin seda! Meie võit! Ta on petis! Aferist! Ma ütlesin teile, et tal ei tule sellest midagi välja. Niisugune asi ei lähe läbi. Ja kui tal mingit õigust ei ole, siis on ju kõik korras!»

Murzin astus oma viimase kavandi juurde, mis oli põrandal, tonksas seda jalaga, nii et kartong nagises. Murzin astus sellele peale, litsus selle lõmmi ja hakkas seda vihaselt sõtkuma ja tallama.

«Mida te teete? Mispärast?» ehmus Ossokin. «See on ju kooskõlastatud...»

«Mingeid muudatusi ei tule! Mingeid muudatusi pole olnud! Midagi pole olnud! Lidentsovi pole olnud. Ja teid pole olnud!»

«Poisike... Hüsteerik ja hädapasun,» ütles Ossokin kalgilt, oma tavalise kindlusega. «Nii ei saavuta te midagi.»

Ta sirutas ähvardavalt käe, mispeale Murzin hakkas tigedalt silmi pilgutama.

«Teie teate, et Lidentsov oli olemas. Tema õpetas mind. Ennast teostama ja mitte võltsima. Ehitama seda hoonet, mida tuleks ehitada, ja mitte seda, mida ehitatakse!»

Murzin mäletas, et tema sõnad ei avaldanud Ossokinile mingit mõju, tõenäoliselt ta lihtsalt ei mõistnud, mida Murzin oli tahtnud öelda, ja kuigi Murzin oli endaga rahul, tundis ta hingepõhjas ometi pettumust. Vintsutused Mere väljaku projektiga varjasid endas mingit saladust — talle oli hakanud tunduma, et on juhtunud midagi erilist, imelist. Nüüd oli see erakordsuse oreool haihtunud. Ja muidugi võivad füüsikud ka selle foto kõikide optikaseaduste järgi läbi uurida, analüüsida ja ära seletada. Kõik asetus jälle oma kohale. Aga sündimata ime maik jäi.

Ja seda tunneb ta tänini...

V

Ossokin aga tahtis füüsikute vastust iga hinna eest ka oma kõrvaga kuulda. Ta läks instituuti, ja füüsikud kinnitasid, et nad ei tunne mingisugust Lidentsovi, pole teda kunagi õppinud ega õpikutes kohanud. Ja kuskil pole tema kohta ka ühtegi viidet.

«Aga teadlase üle tuleb otsustada just kirjanduses esinevate viidete järgi,» seletas Ljova Tumanovitš.

Nad rääkisid Ossokiniga kannatlikult nagu haigega. Ossokini käitumine oli nende seisukohalt ebaloogiline: ta esitas pealetükkivalt ja visalt küsimusi oma Lidentsovi kohta, ja läks järjest rõõmsamaks, kui nägi, et ta temast midagi teada ei saa.

Kohusetundest püüdis ta neile ka fotot näidata. Aga ta naerdi välja. Ja see sulatas Ossokini lõplikult üles. Ta lausa säras. Sel hetkel oleks pidanud teda filmima. Ljoval oli kaamera käepärast. Filmilõigud sellest, kuidas Ossokin laboratooriumiga tutvus, oleksid praegu hindamatu väärtusega. Ta oli esmakordselt laboratooriumis. Üle siniste mõõtekilpide libisesid valgusnooled, isekirjutajad tiksusid,

ekraanid helendasid, värviliste juhtmepalmikute kohal loitsisid kreemides kitlites inimesed.

Ossokin puudutas ettevaatlikult seadmeid, pilgutas silmi ja oli elevil, nagu vaataks ta teaduslik-fantastiliste romaanide illustratsioone, mida ta nooruses oli lugenud.

Tuntud dokumentaalfilm «Valge kuninganna», mille füüsikud ise väntasid, algab sellega, et laboratooriumisse astub osakonnajuhataja Kuzin. Umbes nii see ka oli. Kuzin astus juhuslikult sisse ja kuulis juhuslikult vestlust Lidentsovist. Kuzin erines oma töökaaslastest eelkõige ea poolest. Nii Tumanovitš kui ka Markin olid tollal veel häbiväärselt noored.

Ossokinile pidi Kuzin tunduma küll täiesti ebamaise olendina — Kuzin polnud kogukas, tal oli üksnes profiil, tema lühikesed hallid juuksed olid püsti ja liikusid, kui ta rääkis. Noorukite resoluutsus ärritas teda veidi. Teaduses ei tähenda uhustusse jäämine veel midagi. Kuzin ei rutanud vastusega. Ta päris, kelle juures Lidentsov töötas ja mis instituut see niisugune oli.

«Polujanov? . . . Polujanov? . . .» kordas ta silmi pööritades.

«Akadeemik Polujanov . . . tegevliige . . .» tuletas Ossokin talle etteheitvalt meelde.

«Oli tõepoolest üks niisugune . . . teisejärguline tegelane . . .»

«Mismoodi teisejärguline?»

«See Polujanov paistis silma juhmuse poolest, nagu räägitakse. Oli mingisugune lugu . . .»

Ossokinit hämmastas, kui kiiresti kuulsus kustub. Kui juba Polujanov on unustatud, kuidas sai siis niisugune kääbus nagu Lidentsov püsima jääda! Ometi millised pretensioonid sellel Lidentsovil olid. Ja ta ei saanud juhust kasutamata jätta, et jutustada füüsikutele Ljahnitskist, Mendelejevist ja ausambast . . .

«Palun, kuidas te ütlesite — Ljahnitski?» võpatas Kuzin ja ta valged juuksed liigatasid.

«Ljahnitski!» hüüatas Markin. «Öelnud siis kohe! See on ju hoopis teine tase!»

Nad korrutasid tükk aega: Ljahnitski! Ljahnitski! ja palusid tal lõpuks selles asjas lähemail päevil uuesti helistada.

Aga Ossokin ei helistanud, sest ta oli kindel, et Lidentsov on lõplikult blameeritud. Õnneks ei jätnud Kuzin asja

pooleli. Ossokin otsiti aadressbüroo kaudu üles ja paluti tal instituuti tulla. Talle saadeti auto järele. Kuzin ise läks talle vestibüüli vastu ja viis ta peatreppi mööda otse direktori kabinetti. Sekretär pakkus kohvi; vestlusest võtsid osa Kuzin, tema mõlemad töökaaslased ja instituudi direktor.

Lähemate üksikasjade ja hinnanguteta teatas direktor, et neil õnnestus Lidentsovi kohta mõned huvipakkuvad materjalid leida, aga et need ei anna esialgu veel ettekujutust tema viimastest töödest, ja küsis, kas Matvei Jevsejevitš Ossokin ei aitaks neil mõningaid asjaolusid täpsustada.

«Niipalju kui kulub!» ütles Ossokin. «Ma aitan hea meelega progressile kaasa. Varem või hiljem peab teadus võidule pääsema. See on arenguseadus. Teadus on ebausu ja harimatuse vaenlane.»

Füüsikud olid teoinimesed, üle kõige hindasid nad aega ja Ossokini arvamus teaduse kohta ei huvitanud neid. Aupaklikult ja kindlalt juhtisid nad Ossokini iga kord jälle Lidentsovi loo juurde tagasi. Kuulnud mõlemast kohtumisest, hakkasid nad lähemalt uurima, mille kallal Lidentsov töötas, mida ta oma töödest rääkis, mis staadiumis need olid. Ossokin ei osanud selle kohta midagi öelda, ta ajas ülijuhtivuse pooljuhtidega ja molekulid aatomitega segi ja tundis end süüdlasena, seda enam, et teadlased arutasid läbi iga tema sõna. Sellepärast nõustuski Ossokin mälu stimuleerimise seansiga.

Stimuleerimine toimus MS-sigma tüüpi seadme abil, ja filmis on see unikaalne seanss peaaegu täies ulatuses sees.

Talle pandi kuklasse ja meelekohtadele terve hulk peenikesi elektroode, lülitati sisse väli ja aparaadid, ta jõi mingit kihisevat vedelikku, rütmofon hakkas tööle, Ossokini hääl muutus üha loiumaks ja pilk tuhmus; spetsiaalses toolis poollamaskil, vaatas ta üles hallist sünteetilisest materjalist lakke ja hakkas meenutama; mõnikord ta elavnes, näitas midagi näpuga, võib-olla Lidentsovi peale, ja ta hääl tugevnes — väga võimalik, et ta mitte ainult ei elanud oma mälestusi uuesti läbi, vaid ka nägi neid, stimuleerimine mõjub igaühele isemoodi. Mitu korda jäi Ossokin vait, aparaadid registreerisid nõndanimetatud «pidurdusefekti», — ta püüdis ilmselt mõnda momenti mitte meenutada, lindile ilmusid need tumedate, kindlate piirjoontega laikudena.

Vaheajal tunnistas Ossokin poolnaljatades, et ta kardab,

et nende elektroodide abil imetakse temast välja sedagi, mida ta ise ei taha. Talle seletati, et kõik üleskirjutused antakse tema kätte ja tal on vaba voli otsustada, kas ta annab neid instituudile või ei anna. Seanss kestis tund aega ja pärast vaheaega veel kakskümmend viis minutit.

Kahvatu ja vaevatud Ossokin vaatas, poollamaskil toolil istudes, rahulolematult ringi ja tema pilgus püsis veel äsja uuesti läbielatud võimu vastuhelk. Veidi pidulikult andis ta üleskirjutuste kettad instituudi direktorile. Nüüd, kus Ossokinile oli meenunud kõik vähimagi üksikasjani — nii Lidentsovi armetu välimus, tema kokutamine, tema õmblustest viledaks kulunud palitu, oli selge, et midagi erilist või «midagi iseseisvat», nagu ta ütles, see Lidentsov endast kujutada ei saanud. Ainult üks asi oli arusaamatu: miks see Lidentsov nii noor välja nägi; ta tundus palju nooremana, kui Ossokin teda mäletas. Ja selle tõttu oli Lidentsovi käitumine nagu veelgi jultunum.

Füüsikud läksid tahvli juurde, joonistasid sinna skeeme ja arutasid Ossokini sõnu, tõlgendades neid kord nii, kord naa. Arusaamatuist termineist raamituina käisid tema sõnad suust suhu ja muutusid paljutähendavaks, nagu kunagi aastate eest.

Minevik, mis äsja ta silme eest oli möödunud, meelitas teda, Ossokin tahtis sinna tagasi pöörduda, seal teadis ta kõike ja kõik teadsid teda. Ta ei saanud aru, kuidas ta oli siia sattunud, mis inimesed need siin olid ja millal see kõik oli juhtunud. Ei, ta peab minema tagasi, sinna, oma kabinetti. Aga selles see asi oli, et peale selle kabineti olid veel teised kabinetid — ta teadis oma tulevikku . . . Ja siis taipas Ossokin ja sai kõigest aru, sai aru, miks Lidentsov talle nii noor oli tundunud.

Tähendab, need kreemides kitlites inimesed ongi olevik, ja tal on võimatu neist vabaneda ja oma kabinetti tagasi pöörduda. Pisikesed soojad pisarad veeresid tal põski mööda alla. Ta vihkas oma vanadust, isegi nende stimulaatoris ei näinud ta end noorena; mingit Lidentsovi nägi ja oma sekretäri nägi, aga ennast ei näinud.

Hea, et keegi teda ei vaadanud; füüsikud toksisid kriidiga tahvlit, neid huvitas, kas Lidentsov jõudis või ei jõudnud toatemperatuuril ülijuhtivusega ainet saada.

Tumanovitš mudis ahastades oma kiilaspead:

«Niit katkeb kõige põnevamal kohal. Nagu mõnes maotus kriminullis. Ei tea, kuhu see Lidentsov pidama jäi?»

«Mõnes mõttes on ta meist ettegi jõudnud,» ütles Kuzin hämmeldunult.

«Ja siiamaani arvati, et selle mudeli esitas Ljahnitski,» ütles Markin.

«Oigemini, see kirjutati tema arvele,» parandas direktor. «Näete, Lidentsovi nimi on maha tõmmatud.»

Ta lehitses mingeid vanu aruandeid.

«Vennad, meie ülekandeskeem on Lidentsovi oma!» hüüatas Markin. «Ja kuidas me sellega jändasime . . . Oleks seda teadnud! Aga mismoodi tema sellega hakkama sai, tollastes tingimustes?»

«Eks ikka oma mudeli abil. Kõige elementaarsemate vahenditega,» ütles Tumanovitš. «Kõige algelisematega. Nagu Faraday. Vapustav!»

«Ma ju hoiatasin teid,» ütles direktor. «Te kulutate liiga palju raha.»

Kõik peale Kuzini hakkasid naerma.

«Ei, tõsiselt,» ütles direktor. «Tuleb teil summasid vähendada, küll siis ajukäärud käärulisemaks muutuvad!»

Kuzin kuulutas, et ilmselt ei ole see suund ainus, mille tema, Kuzin, oli valinud, — tuleks proovida asjale sellest kandist läheneda, kust Lidentsov, ja kasutada tema molekuli. Hiljem ta tunnistas, et need olid rasked hetked — ta oli Lidentsovist vaimustuses ja samal ajal needis teda.

«Ei märganud! Kuidas me siis niisugust lihtsat lahendust ei märganud!» ahastas Markin.

Kuzin teadis, mis hinnaga säherdune lihtsus saavutatakse, aga ta ei öelnud midagi, ta tundis end süüdi olevat.

«Elu on selleks liiga lühike, et me saaksime oma vigadest kasu lõigata,» ütles ta.

Nad olid segaduses ning hämmeldunud. Kõige halvemini tundis end Kuzin, aga ta ei saanud siiski oma vaimustust varjata:

«Vaata sindrit, kuidas ta oskas meist ette trügida! Kui palju ta on ära teinud!»

«Ta oleks nagu meie töid käinud piilumas,» ütles keegi.

Kuzini juuksed hakkasid murelikult liikuma.

«Mis kasu tal sellest,» ütles ta surmtõsiselt. «Kui meie suunad ühtiksid . . . Aga tema lähtepunkt on hoopis teine.»

«Pole ka midagi imestada. Lidentsov seisis selle asja lätetel, tal oli kõik selgesti näha.»

. . . Nende jutt jõudis Ossokinini nagu läbi udu, ainus, mida ta mõistis, oli austus Lidentsovi vastu, mis iga het-

kega aina kasvas. Nad seletasid Lidentsovi, viitasid Lidentsovile, vaimustusid Lidentsovist, nagu poleks äsjast itsitamist olnudki. Lidentsovi kuju kasvas, sai autoriteetseks; nagu iseenesest mõistetavalt vilksatasid nende jutus juba «Lidentsovi kriteeriumid», «Lidentsovi molekul», «Lidentsovi idee».

Ossokin kutsus direktori, kellest ta enam-vähem aru sai, kõrvale ja tegi juttu ausambast. Direktor rahustas teda: ausammas on muidugi liialdus. Ja niisugustes asjades on liialdused kurjast: liialdust märgates hakatakse tõeski kahtlema . . . Aga siinkohal teda katkestati: küsimus pole muidugi ausambas, kui aga molekuli mudel leiab kinnitust ja kui Lidentsovi viimased tööd päevavalgele tulevad, lähevad need füüsika ajalukku.

«Ausambaid on igasugustele püsti aetud!» kraaksatas Ljova Tumanovitš.

Ossokin mõõtis seda paljaspäist noormeest meeldejätva pilguga:

«Keda te silmas peate?»

Ja kõik vangutasid etteheitvalt pead, direktor aga võttis Ljoval kriidi käest.

«Jumal hoidku, mis see ausammas siia puutub?» imestas Kuzin. «Keda see ausammas huvitab?»

«Seltsimees Matvei Jevsejevitš Ossokinit!» hüüdis Ljova. «Tema käib muudkui peale!»

Ossokin ajas end nüüd toolil sirgu.

«Vastupidi!» ütles ta. «Asi huvitab mind hoopis teises mõttes.» Ja ta tõi foto lagedale. Seekord võttis Kuzin foto ja jäi tükiks ajaks küüsi närides seda uurima. Siis tegi ta nagu unes mõned sammud ja ta juuksed liigatasid peas.

«Magnet!» ütles ta väriseva häälega.

Kõik kogunesid ta ümber ja kummardusid foto kohale.

«Läbimatu . . . tõrjub välja . . . diamagnetism! . . . Negatiivne läbivus! . . .» pahvatas Kuzin.

«Selge: ta püsib oma väljas!»

«Magnetpadi!»

«Missugune ilu!»

Lidentsovi kuju rippus nende ees õhus, ilma pjedestaalita, nad hakkasid kõike sellest järelduvat mõistma ja joovastusid.

Kuzin tormas Ossokini juurde:

«Ega te ei pannud tähele, Matvei Jevsejevitš, millest maas asetsev ketas oli tehtud? Kas ta läikis? Ja figuuri

alaosa?» Kuzin vaatas anuvalt Ossokinile otsa. «Matvei Jevsejevitš, palun, tuletage meelde!»

«Ei pannud tähele,» vastas Ossokin masinlikult, toibus aga kohe ja põrkas sammu tagasi. «Mingit ausammast pole olnud! Millest te räägite? Seda pole ju olnud!»

«Kahju, väga kahju!» vastas Kuzin tusaselt. «Vaevalt, et nad strontsiumtitanaati kasutasid . . .» Ta läks tagasi tahvli juurde, kus arutati õhinal ausamba konstruktsiooni, püüti hinnata vaheruumi, magnetvälja jõude ja voolu, mis pidi seal ringlema. Mida kaugemale arvutustega jõuti, seda suuremat vaimustust ausamba idee äratas. See eeldas erakordset süvenemisvõimet, et nii teravmeelselt Lidentsovi idee olemust väljendada. Ja just tema enese ausambas! Just ausambas, see tähendab ehitises, mis on püstitatud igaveseks, see tähendab, et näidata ülijuhtivuse mõtet — kuni pole takistust, liigub vool igavesti. Hiilgav!

Neile meenus kirjaplank — tõepoolest oleks vaja instituuti, spetsiaalset ülijuhtivuse instituuti. Siin avanevad niisugused võimalused, et tuleb tegutseda laial rindel.

Lidentsovi kuju aina kasvas, aina tõusis nende silmis, ja koos sellega kasvas ka Ossokinit ähvardav hädaoht ja tema ärevus.

«Saate aru, Lidentsovi avastus on niisiis fakt,» pöördus heldimusest särav Markin Ossokini poole. «Muidu oleks võimatu olnud niisugust ausammast püstitada.»

Ossokin vaatas teda põlglikult:

«Mis oleks võimatu olnud?»

«Noh see . . .» Markin tõusis varvastele ja vehkis kätega, «hõljumine . . .»

«N-nii,» ütles Ossokin ilmetu häälega, mis kõiki vakatama pani. «Mina arvasin, et teie kui teadlased, teaduse seisukohalt lähtudes . . . Teie ülesanne on ju selgusele jõuda ja ümber lükata. Niisugust nähtust pole ega saagi meie ajal olla. Aga selle asemel leidub seltsimehi,» ta sõrm peatus Markinil, «kes nimetavad seda faktiks! Paljas fakt iseenesest ei tähenda veel midagi.»

«Võib oletada ajalist nihet,» tammus Markin süüdlaslikult jalalt jalale. «Üldist kontseptsiooni mul praegu veel pole . . .»

«Aga mis siin siis nii erilist on?» segas Ljova vahele. «Aja märk muutub ühest keskkonnast teise minnes. Selle avastas juba Lewis Carroll. Valgel kuningannal oli mälu

nõnda seatud, et ta mäletas kõige paremini just eeloleva nädala sündmusi.»

«Mis asi?» küsis Ossokin.

«Ei, ei,» ütles Kuzin, «seda võib juhtuda üksnes teispool peeglit.»

«Aga kui oletada, et aja telg oli ümber pööratud? Siis käib ju tulemus enne põhjust.»

«... Piisab ajatelje nihutamisestki.»

«Oodake!» ütles Kuzin. «Lidentsov ju tajus seda nihkumist. Ta oli sellest ju lausa haige; täiesti võimalik, et niisugune asi on organismile füüsiliselt talumatu...»

«Neil juhtudel areneb mälu asemel hoopis vastupidine omadus...»

Ossokin koputas lusikaga lauale, nagu ta kunagi kitsamas ringis peetud nõupidamiste ajal oli teinud, ja kõik jäid vait. Kas nad siis tõesti kõigi oma aparaatide ja dissertatsioonidega ei taipa, missuguse absurdsuseni nad on jõudnud!

Kreemid kitlid kogunesid tema ümber ja kuulasid tähelepanelikult iga tema sõna.

Ta irvitas neile häbenemata otse näkku. Arutada tõsiselt — keda? Lidentsovi! Just nagu võiks niisugune hädavares ja tobu suur inimene olla! Puupead! Tema tundis Lidentsovi, ta oli teda silmast silma näinud! Alles äsja nägi — punane pardinina, jultunud tüüp, kellele ta nina peale andis ja kes siis saba jalge vahele tõmbas. Roomajast ei saa ijal lendajat.

Tema naer sundis neid oma õpetatud päid õlgade vahele tõmbama, aga sellele vaatamata puurisid nad teda pilguga nagu arstid.

«See oli enne revolutsiooni, kus geeniusi ei tunnustatud!» lõpetas Ossokin.

«Geenius on veel uurimata nähtus,» sakutas Kuzin oma juukseid. «Geeniuse alateadvuslik «mina» eksisteerib hoopis teises ajas. Ja teadvusega võrreldes võib see tulevik olla. Ei ole mingeid tõendeid, mis keelaksid ümberpaiknemisi ajas. Ja et füüsika seda ei keela, siis on see täiesti võimalik, siis on niisugune asi looduses olemas. Me pole seda lihtsalt veel avastanud.»

«Meid see ei puuduta. Aja nihked ei ole meie eriala,» ütles direktor. «Meid huvitab hoopis miski muu.»

Väga võimalik, et Ossokinile paistis, nagu oleksid nad

kõik teda üksisilmi vahtima jäänud; ta sattus segadusse ja ütles midagi hoopis ootamatut.

«Ma tean, see elamispind,» ütles ta. «Aga siin on teie Lidentsov ise süüdi.»

Markin tõstis käed taeva poole:

«Ta palus ju ainult väikest korterit! Muud midagi! Niisugusele inimesele! Kas ta siis tõesti polnud seda väärt? See on hämmastav, Matvei Jevsejevitš, kuidas te võisite keelduda? Ma lihtsalt ei mõista seda.»

«Väikest korterit!» osatas Ossokin vihaga. «Kuldsüdamed! Väikest! Mida teie üldse sellest teate! Inimesed seisid järjekorras. Üheainsa toa pärast. Sõimasid mind valimatute sõnadega. Aga mida ma sain teha? Teiselt samasuguselt ära võtta? Nüüd on teil muidugi palju lihtsam... Väikest korterit! Tarkpead!»

Lidentsov tundus talle praegu palju lähedasemana — tema oleks aru saanud, poleks söandanud paludagi, tema tundis olukorda.

Kuzin tõmbas kulmud valuliselt kipra:

«Seltsimehed, ei maksa kõiges Matvei Jevsejevitši süüdistada. Kes võis siis teada...» Ja ta takerdus.

Paus venis pikale.

Kes võis teada? Jah? —

Noored hakkasid esimesena vaikselt itsitama.

Kes võis? Aga äkki keegi siiski võis? Kuid kes? Aga vaat, kes... Teadis küll, aga ei andnud. Kuigi teadis kõike. Isegi tulevikku!

Kes võis teada? — see on päästev, päästvalt vastuseta küsimus; õigupoolest polegi see küsimus, vaid igivana vabandus ja varjupaik kõigile inimestele kõigi ootamatuste eest. Ja nüüd plaksatas see varjupaik hiirelõksuna kinni.

Direktor peletas oma näolt muige ja ta nägu muutus tühjaks ja pidulikuks.

«Seltsimehed, me peame siiski Matvei Jevsejevitši tänama. Noored lihtsustavad mõnikord minevikku. Vabandage neid... Teie abi aitab meil otsinguid jätkata. Teie juhtisite meid selle probleemi uutele aspektidele, Matvei Jevsejevitš. Väga võimalik, et see mängib ajaloolist...»

Ossokini kael ja kõrvad lõid punetama.

«Mina ei juhtinud teid kuskile!» Ta hakkas hingeldama. «Te kasutasite mind lihtsalt ära. Ma ei soovi teid kuskile juhtida! Ei soovi! Kas te arvate, et ma ei näe, kuhu te sihite?» Ta haaras kepi ja viibutas seda. «See number ei

lähe teil läbi! Sattusite vale mehe peale. Tahate mind petta? Kui nii, siis ma ei ole üldse nõus. Ma tühistan! Tühistan kõik!»

Kepp kargles ta käes, punetav nägu tursus ja muutus siniseks; direktor ehmus ja püüdis teda istuma panna, aga Ossokin tõukas ta kähisedes eemale.

«Mis te nüüd! Ma vannun teile, et teie nõusolekuta ei tee me midagi...» tõttas direktor kinnitama. «Rahunege, me keelame kõik kategooriliselt ära...»

Ossokin ei saanud kuidagi pintsakunööpe kinni, Kuzin ulatas talle palitu ja aitas koos direktoriga selle talle selga. Ossokini õlga silitades ütles direktor:

«Kõik kooskõlastatakse teiega. Absoluutselt kõik.» Tä häält muutus sametpehmeks. «Kui te lubaksite veel korraks seda fotot. Minutiks. Me teeksime ümbervõtte. Et teid selle pärast enam mitte tülitada...»

Kuzin naeratas libitsevalt.

«Me teeme maksimaalse suurenduse. Mitu koopiat te soovite?»

Ossokin tõukas nad ootamatu jõuga eemale, astus laua juurde ja pani kepi selle najale. Mõlema käe kahe sõrme vahel tõstis ta foto kõrgele õhku ja tõmbas selle siis aeglaselt ribadeks. Ta pani ribad kokku, tundis üldisest hämmeldusest suurimat mõnu ja rebis need kiirustamata veel kord tükkideks. Tükid viskas ta tuhatoosi. Aga tabanud kellegi ettevaatamatult ahne pilgu, taipas ta, haaras osavalt tikud ja pistis nad põlema. Tuhatoosi kohale tõusis väike kollane leek. Lubamata kellelgi lähemale astuda, seisis Ossokin oma lõkke kohal, tulekuma nilpsas ta nägu ja tantsiskles tema raugasilmades.

Esimesena toibus Kuzin. Ta lõi muretult käega ja tema näkku ilmus jälle hajameelselt ülev ilme.

«Arhiive tuleb Polujanovi instituudist otsida!» ütles ta. «Seal peaksid kõik aruanded alles olema...»

Juteldes järgnesid kõik Kuzinile ruumi sügavusse, jättes Ossokini üksi.

Direktor sai Ossokini trepil kätte. Ossokin seisatas aeglajalt, et puhata. Direktor talutas ta masinani. Teel ähvardas direktor Ossokinit, et see oli riiklikult tähtsa dokumendi hävitanud. Ossokin vaikis. Siis püüdis direktor selgitada, kas Ossokinil on veel mingisuguseid dokumente ja kus võiksid olla need Lidentsovi fotod ja väljalõiked, kuhu nad võisid kaduda. Ja üldse, kas Ossokin ei mäleta akadeemia presidendi perekonnanime, kes oli selle ausamba avamisel, see tähendab, saab olema selle ausamba avamisel, kui see ikka tuleb...

Ossokin, kes polnud tema küsimustele reageerinud, kööritas nüüd direktori poole, ja direktori nägu kangestus. See kestis vaid mõne hetke, aga ometi küllalt kaua, et see direktorile igaveseks meelde jäi ja võib-olla isegi mõneti tema tuleviku ette määras.

Suve lõpul koristati tellingud ja tarad, ja uus hoone avanes läbipaistva jääkamakana kõigi silme ees. Keset fassaadi mustendas lõukalise orvana mingisugune õõnsus. Selle otstarve jäi kõigile arusaamatuks. Arhitektid püüdsid linnanõukogu esimehele tõestada, et millegagi on ju lõppude lõpuks vaja fassaadi monotoonset rütmi lõhkuda. Aga esimees ei jäänud siiski rahule. Seda enam, et projekti arutelul oli ta sellele nišile juba tähelepanu juhtinud. Nüüd, kus väljaku rekonstrueerimine jõudis lõpule, oli see nišš lausa pinnuks silmas. Mistarvis see küll üldse tehti, millele küll ehitades mõeldi? Kuidas seda nüüd ära kasutada? Abitud arhitektid rääkisid mingist muruplatsist. Aga mis puutus siia muruplats? Esimees noomis neid ja soovitas majandusinimesena kasutada nišši kohviautomaatide jaoks.

Ossokinile mõjus maja väljanägemine muidugi masendavalt.

Kuni püsisid ilusad ilmad, käis Ossokin ikka uuel platsil jalutamas. Kohviautomaat mahtus kenasti nišši. Väljakule seati üles lauad. Keset väljakut istutati jasmiinipõõsad. Aga need ei tahtnud kuidagi vedu võtta. Närbunud lehed tõmbusid rulli ja pudenesid vartelt. Aednik pritsis oksi ja puistas mulda igasuguseid pulbreid. Ossokin jälgis teda eemalt ning muigas. See muie oli nõnda põgus, et paistis kortsude vahelt vaevu välja. Ossokin istus pingil, lehitses harjumust mööda ajalehti, silmitses vastuvõttude ja visiitide teadetes toodud perekonnanimesid, uuris pilte ja muigas jälle niisama salapäraselt.

Ta oli vanadusest juba päris nõder, tukkus tihtilugu pingil, oli aga siiski endist viisi valvas ja sirge, hoidis isegi tukkudes pead kangekaelselt püsti...

SISUKORD

Daniil Granin

Lugu ühest teadlasest ja ühest keisrist *(Tõlkinud H.-K. Hellat)* 7
Ausamba koht *(Tõlkinud A. Jaaksoo)* 41

«LOOMINGU» RAAMATUKOGUS» 1972. AASTAL ILMUNUD:

Nr. 1/2. Arvo Valton. ÕUKONDLIK MÄNG.
Nr. 3/4. Erich Segal. ARMASTUSE LUGU.
Inglise keelest K. Hiedel.
Nr. 5/6. Jorge Luis Borges. HARGNEVATE TEEDE AED.
Hispaania keelest O. Ojamaa.
Nr. 7/8. Eugene O'Neill. PIKK PÄEVATEE KAOB ÖÖSSE.
Inglise keelest M. Nurme.
Nr. 9/10. Sivar Arnér. PIME JA VALGE.
Rootsi keelest A. Ravel.
Nr. 11. Anna Haava. VÄIKESED PILDID EESTIST.
Nr. 12/13. Robert Musil. KOLM NAIST.
Saksa keelest P. Tulviste
Nr. 14. Donald Barthelme. TAVATUD KOMBED, KOLETUD TEOD.
Inglise keelest E. Soosaar.
Nr. 15. Daniil Granin. KAKS LUGU.
Vene keelest K.-A. Hellat ja A. Jaaksoo.

ILMUMAS:

Nr. 16/17. Jean Giraudoux. TROOJA SÕDA EI TULE.
Prantsuse keelest A. Pärsimägi.

Toimetaja O. S a m m a.

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus, O. Jõgi, U. Laht ja O. Ojamaa.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 492-54; 407-82. Trükkida antud 8. IV 1972. Trükiarv 18 000. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 84×108 1/32. Trükipoognaid 2,5. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 4,2. Arvestuspoognaid 3,96. Tellimise nr. 795. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 10 kop.

На эстонском языке.

Библиотека «Лооминг» № 15 (751)

Издательство «Периодика»

Даниил Гранин

ПОВЕСТЬ ОБ ОДНОМ УЧЕНОМ И ОДНОМ ИМПЕРАТОРЕ. МЕСТО ДЛЯ ПАМЯТНИКА

Перевод с русского